

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

KERESZTESEKBŐL LÁZADÓK

Tanulmányok 1514 Magyarországról

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

TARTALOM

Előszó (RÁCZ GYÖRGY)	7
NÓGRÁDY ÁRPÁD: „Az elakadt fejlődés”	11
A kilenced-tézis, telekpusztásodás és a falunál előnyösebben adózó mezőváros tétele	12
Röviden a kilencedről, néhány adat és Nova mezőváros esete	14
A telekpusztásodás új tézise és egy unikális forrás: Vasvár oppidum bérlői 1472-ben	16
A Kanizsaiak urbáriumpárjai – gyarapodó jobbágyság a középkor végén?	20
C. TÓTH NORBERT: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig	31
Eddigi képünk az 1514. április végéig történt eseményekről	32
Mikorra és hová hívták össze az országgyűlést?	33
Az országgyűlés résztvevői	38
A márciusi országgyűlés	54
Utószó	71
Függelék	73
C. TÓTH NORBERT: Az apátfalvi–nagylaki csata. A keresztes főszereg útja	
Pesttől Nagylakig	81
A keresztes sereg vezetője	83
A keresztesek útvonala	85
Az apátfalvi átkelés okai	90
A szemben álló felek létszáma	91
A(z) apátfalvi–nagylaki csata rekonstrukciója	97
NEUMANN TIBOR: Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború	103
A bulgáriai hadjárat	105
A keresztesek Erdély kapujában	118
Készülődés az enyedi táborban	126
A szamosfalvi csata	134
Temesvár felé	142
Várad felé	145
A történet vége: Lőrinc pap elfogatása és kivégzése	149
A rekonstrukció rövid foglalata	151

LAKATOS BÁLINT: Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben	
a parasztháború eseményeiről	155
A külföldi források csoportosítása	157
Értesülések és események 1514. április–november	179
A röplapoktól a történetírókig: hírből narratíva	208
Függelék	213
VARGA SZABOLCS: Szlavónia 1514-ben	219
A bulla kihirdetése	221
A hadjárat célja	223
A szlavóniai események	227
Kitekintés	231
HORVÁTH RICHÁRD: Legendás várak nyomában.	
Várak a Dózsa-parasztháborúban	235
Egy kis önigazolás	235
Törvénycikk a nemesek váraitól	238
Várak és ostromaik a kései középkorban	239
Várak a parasztháborúban	243
Várak és uraik a parasztháború idején	267
MIKÓ GÁBOR: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés	
törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata	271
Bevezetés	271
Kiadott források	275
Egy ismeretlen forrás: az országgyűlési dekrétum	
eredeti változata	280
A törvényhozás eseményei az országgyűlés	
zárultát követően	289
Függelék	293
MIKÓ GÁBOR: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló	
király 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában	319
Kutatástörténeti áttekintés	321
Az országgyűlés forrásainak tanúsága	325
Összegzés	331
PÉTERFI BENCE: Az 1515. évi belső-ausztriai parasztháború	
és magyarországi kapcsolatai	333
Előzmények és lehetséges okok	337
Kísérletek a katonai konfliktus elkerülésére	343
A belháború elkerülhetetlen	348
Magyarok a láthatáron?	353
Függelék	363

NEUMANN TIBOR*

Bulgária – Erdély – Temesvár

Szapolyai János és a parasztháború

A Dózsa-féle parasztháború tavalyi, 500. évfordulójára készülve magam is egyike voltam azoknak, akik úgy vélték: a téma nem érett meg az újbóli feldolgozásra. Ennek okát két tényezőben láttam: egyfelől első és felületes pillantásra úgy tűnt, hogy az eseménysorra vonatkozó, kivételesen gazdagnak éppen nem nevezhető forrásbázis kiértékelése az 1970-es években megtörtént és az értelmezést jelentősen befolyásoló új forrás nem került elő. Másfelől attól tartottam, hogy a parasztháborúval kapcsolatban – lehántva róla az aktualitását annak idején hangsúlyozó ideológiai mázat – sokkal inkább arról tudunk majd beszélni, mi *nem* történt 1514-ben és mi *nem* volt a felkelés, azaz új értelmezésünk kimerül majd a régi elképzelések cáfolatában. Aggodalmam azonban a jubileumi év végére fokozatosan semmivé foszlott.

Egyre inkább kiderült ugyanis, hogy az a kerek egésznek tűnő kép, amelyet a parasztháborúról *Barta Gábor* és *Fekete Nagy Antal* kitűnően megírt munkája 1973-ban felvázolt,¹ számos pontján felülvizsgálatra szorul. A kötetet – elévülhetetlen erényei mellett, és nem feledkezve meg természetesen arról a körülményről sem, hogy Barta Gábor rohammunkával egészítette ki és szerkesztette köteté szerzőtársa kéziratát² – számos belső ellentmondás feszíti, miközben egyes források pontos értelmezése és megbízhatóságának értékelése sokszor áldozatul esett a dicséretre méltóan teljességre törekvő forráskezelésnek. A monográfia megjelenése óta ráadásul, ha nem is jelentős mennyiségben, de kerültek elő új források is, amelyek pontosíthatják ismereteinket.³

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja. A tanulmány elkészítését az OTKA (K 100749. és K 105916.) támogatta.

1 *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben.* Bp., 1973.

2 Vö. *Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. Századok* 109. (1975) 63.

3 Már a hat évvel később megjelent okmánytár is tartalmaz olyan forrást, amelyet a monográfia még nem használt fel: *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érszegi.* Bp., 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) (a továbbiakban: *Mon. rust.*), például az alább fontos szerepet játszó évkönyvbejegyzést a 123. oldalon. Itt szeretném előrebocsátani, hogy a felhasznált források *Mon. rust.* előtti kiadásait nem hivatkozom a tanulmányban. – Borsa Gedeon nagy jelentőségű, javarészt német nyelvű korabeli híradásokat tárt fel Nürnbergben: *Borsa Gedeon: Korabeli tudósítások Nürnbergben az 1514. évi magyarországi parasztháborúról.* Az OSZK évkönyvei 1991–1993.

Az alábbiakban magam kizárólag a parasztháború azon történéseinek újbóli bemutatására vállalkozom, amelyek a győztes Szapolyai János erdélyi vajdához (1510–1526), a későbbi I. János királyhoz (1526–1540) köthetők. Röviden áttekintem 1514. májusi bulgáriai hadjáratát – amiből következtetéseket igyekszem levonni a keresztes hadjárat eredeti céljára vonatkozóan is – és annak következményeit, Erdély védelmében tett intézkedéseit, a temesvári hadjárat előkészületeit.⁴ Nem foglalkozom ugyanakkor a temesvári csatával és Dózsa György kivégzésével, hanem az ezeket követő hadi eseményekre, a bihari és a Kolozsvár melletti csatákra összpontosítok, amelyek okán nemcsak a parasztháború erdélyi, hanem Várad környéki eseményeit is részletesen tárgyalom. A nemesi seregek győzelmét követő megtorlás ugyancsak nem tárgya e tanulmányának. A források minél teljesebb és pontosabb vizsgálatával kizárólag eseménytörténeti kérdésekre kerestem a választ, azaz csak azt kíséreltem meg tisztázni, hova, mikor és miért vonultak a nemesi és parasztseregek, de egyáltalán nem foglalkoztam azzal, milyen képzetek ösztönözték elsősorban a felkelők, illetve azok vezetőinek cselekedeteit.

Tanulmányomban két olyan módszertani „fogást” alkalmaztam, amely eltérő az eddigi megközelítésekétől: az első – némileg leegyszerűsítve ugyan – az a feltevés, hogy minél közelebb esik egy forrás keletkezésének ideje az eseményekhez, annál szavahihetőbb. Ebből adódóan rekonstrukcióm alapja mindig az 1514. évi, kis számban fennmaradt oklevelek és levelek, illetve ezek alapvető adatai (elsősorban keltezési helyük) voltak, amelyeket kiegészítettem az egykorú, sokszor külföldre is eljutó híradásokkal, természetesen a szükséges óvatossággal. Bizalmatlansággal fordultam viszont a parasztháborút követő évek azon nemesi panaszaihoz, amelyek – korántsem függetlenül az adott nemesi családok érdekeitől – a vagyonukban és okleveleikben 1514-ben bekövetkezett károkról számolnak be. Végül az elbeszélő források közül kizárólag a korban közelállókat hasznosítottam, és nem éreztem szükségét annak, hogy a hézagokat a parasztháborúval kapcsolatban véleményem szerint teljességgel megbízhatatlan, korban távol eső Istvánffy Miklós vagy Ioannes Michael Brutus történetírók segítségével töltssem ki.⁵ A másik, általam

323–348. A német források értelmezésében sok segítséget kaptam Skorka Renátától, amit ezúttal is köszönök neki. A nürnbergi híradásokra lásd még *Lakatos Bálint* e kötetben megjelent tanulmányát. – Érdemes még megemlíteni a vatikáni levéltárból előkerült, a parasztháborúhoz köthető kérvényeket, amelyek elsősorban eszmetörténeti szempontból jelentősek: *Erdélyi Gabriella*: A Dózsa-felkelés arcai: tabuk és emlékezet 1514 mítoszaiban. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 461–480., vö. *Uő*: Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Bp., 2011. 161–181.

4 Itt szeretnék köszönetet mondani Hegyi Gézának és W. Kovács Andrásnak, hogy tanulmányomat elolvasták és az erdélyi eseményekkel kapcsolatban számos értékes megjegyzéssel, kiegészítéssel segítettek munkámat.

5 Fontosnak tartom jelezni, hogy Márki Sándor 1913-ban megjelent Dózsa-monográfiája (*Márki Sándor*: Dósa György 1470–1514. Bp., 1913.) nagymértékben támaszkodott Istvánffy művére, míg Barta Gábor és Fekete Nagy Antal hatvan évvel későbbi munkája Márkiéra, ezért Istvánffy hatása még mindig túlzottan érződik a parasztháború megítélésében. Vö. *Barta G.*: Georgius Zekeltől

alkalmazott szempont az volt, hogy mindig igyekeztem meghatározni: a földrajzi távolságból adódóan egy adott helyen és pillanatban a szereplők mikor értesülhettek a cselekedeteiket befolyásoló hírekről és tényezőkről, illetve mennyi idő alatt érthettek egyik helyről a másikra.⁶ Mindezek segítségével tanulmányomban számos apró észrevétellel sikerült pontosítani az 1514. év eddig ismert eseménytörténetét, egy-egy eseménysor értelmezésénél viszont az eddigitől gyökeresen eltérő eredményre jutottam.

A bulgáriai hadjárat

Szapolyai János minden idők legfiatalabb erdélyi vajdája volt, amikor 1510-ben tartománya élére került: a négy évvel későbbi események idején sem lehetett több 23-24 évesnél.⁷ Fiatal kora ugyanakkor aligha hátráltatta a kormányzatban és a hadvezetésben: amellet, hogy az ország messzemenően leghatalmasabb földesura volt, apja, István nádor (+1499) után büszkén viselhette a szepesi grófi címet, anyja, Piast Hedvig tescheni hercegnő (+1521) révén pedig királyi vér csörgedezett ereiben, és nem is oly távoli rokonság kötötte őt

87. – A parasztháború forrásainak megbízhatóságáról elfogadom Szűcs Jenő rangsorát (*Szűcs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. Valóság* 15. [1972:11] 13–16.), azzal a kikötéssel, hogy a Szűcs Jenő által a források értékhierarchiájában a humanista történetírókkal egy kalap alá vett Taurinus epikus költeménye az általam vizsgált erdélyi és váradi eseményekkel kapcsolatban eredeti és megbízható forrásnak bizonyult, közléseinek hírértéke más forrásokkal igazolható vagy erősíthető.

6 A parasztháború alatti menetteljesítmény kérdésére lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 72. (átlag 30 km-rel számolnak). Egy-egy példa az alább még részletesebben tárgyalt esetek közül: Várdai Ferenc erdélyi püspök vélhetően lovas csapatával a Fehér megyei Muzsnaházáról az Arad megyei Sződiig (249 km) nyolc nap alatt jutott el, ami napi 31 km-t jelent, persze nem tudjuk, hol és hányszor állt meg hosszabb időre. Ugyanez az átlagsebesség jön ki a Szapolyai vajda által Dévától Temesvárig öt nap alatt, ugyancsak lovasokkal megtett távolságra is (kb. 155 km). Könnyűfegyverzetű lovasok bizonyára napi 50–60 km-t is meg tudtak tenni, gyalogsággal és ágyúkkal azonban aligha lehet napi 20–25 km-nél többel számolni. Egészen más kérdés a futárok sebessége. Jó példa erre Tomori „esti időben” írott levele, mely szerint a vajda „tegnap késő este” (*heri de sero*) küldött el neki egy levelet. A futár így Szászsebesről Fogarasra (140 km) – a levél értelmezésétől függően – egy vagy másfélnál némileg több nap alatt tette meg a távolságot (*Mon. rust.* 136.). A kérdésre lásd még *Miklós Jankovich: Pferde, Reiter, Völkerstürme. München–Basel–Wien, 1968. 221–227.; C. Tóth Norbert: Az 1395. évi lengyel betörés. A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor–Rácz György. Budapest–Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) 458. – Itt jegyzem meg, hogy a távolságokat igyekeztem nem légvonalban, hanem lehetőség szerint a korszakban használt útvonalakra tekintettel megadni.*

7 Szapolyai 1490–1491-re tehető születésére lásd *Neumann Tibor: Szapolyai János és a Dózsa-féle parasztháború. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 50. (2015/1) 76. – A parasztháború eseményeit elbeszélve az *Acta Tomiciana* ki is emeli Szapolyai fiatalságát, *clarissimus iuvenis*nek nevezve őt: *Acta Tomiciana. Tomus tertius epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi Primi, regis Polonie et magni ducis Lithuanie. Kórník, 1853. (a továbbiakban: Acta Tomiciana III.) 12.*

több európai uralkodóházhoz, köztük a Habsburgokhoz is. Hazai és nemzetközi tekintélyét még magasabbra emelte, hogy 1512-ben húga, Borbála (†1515) házasságával sógorságba került a Jagelló testvérekkel, I. Zsigmond lengyel (1506–1548), valamint II. Ulászló cseh és magyar királlyal (1471/1490–1516). A Szapolyai család országszerte megnyilvánuló, a korszakban nyomasztónak ható befolyása magától értetődően erőssé tette a fiatal vajda pozícióját abban a tartományban is, amelynek területén egyébként saját birtoka nem volt, és ez bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy 1514. évi hadmozdulatai – amennyire azt meg tudjuk ítélni – igen olajozottan zajlottak le.⁸

A magyar történetírás évszázados elképzelése szerint a Jagelló-kori történelem jelentős hányada leírható a gyakran a Habsburgokhoz húzó „udvari” és a Szapolyaiak vezette „nemzeti” vagy „köznemesi” párt vetélkedésével. Jóllehet az elmúlt évtizedekben Kubinyi András több tanulmánya végleg leszámolt ezzel a tévhittel, kimutatva azt, hogy nem voltak állandó pártok, csak sűrűn változó összetételű és orientációjú érdekszövetségek, és még a Szapolyaiak sem kerestek mindig szövetségest a nemességben,⁹ az 1973-ban megjelent parasztháborús monográfia gondolatmenetére még értelemszerűen rányomta bélyegét ez a régi beidegződés.¹⁰ A szerzők elképzelése szerint a keresztes mozgalom kezdeti szakaszára jelentős hatással volt az, hogy a hadjárat ötlete az udvari párt egyik vezetőjétől, Bakóc Tamás bíborostól származott, amit így az ellenpárt és vezére, Szapolyai János kezdetektől fogva ellenezett, vagy legalábbis bizalmatlan volt a kezdeményezéssel szemben.¹¹ Ennek bizonyítékeként azonban csak egy jelenségre hívták fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a bíboros már április 3-án átíratta a keresztes hadjáratot hirdető pápai bullát Várdai Ferenc erdélyi püspök részére, a bulla erdélyi kihirdetésére azonban csak három héttel később, április 24-én adott felhatalmazást Várdainak, aki ráadásul nem sietett a megbízatást teljesíteni.¹² Következtetésük így hangzott: „Az országban egyedül Erdély jutott ahhoz a kiváltsághoz, hogy területén közvetlenül nem a bíboros emberei, hanem saját püspökének biztosai toborozhatták az önkénteseket. Az a három hét, ami a bullamásolat kiállítása és Várdai felhatalmazása között eltelt, önmagában szinte megmagyarázhatatlannak tűnik. Az is különös, hogy Erdély nem vett részt a keresztes készülődésben ezután sem. Ha mindegyre magyarázatot keresünk, óhatatlanul az erdélyi vajda, Szapolyai János személyére kell gondolnunk. A vajda aligha óhajtotta az ellenfelének tekintett Bakócz embereit a kormányzása alatt álló területre beengedni, s gyanakvással fogadott minden olyan kezdeményezést, amely az ellentáborból származott. Hasonló összefüggésben lehet csak meg-

8 Szapolyai Jánosra és származására részletesebben lásd Neumann T.: Szapolyai János 75–77.

9 A kérdéssel Kubinyi András számos tanulmányában írt, lásd pl. Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc. Bp., 1986. 77–80.

10 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 38–40.

11 Uo. 40., 68–69.

12 Uo. 40., 183.

érteni azt a nem kevésbé meglepő tényt is, hogy a kereszt meghirdetésével egy időben nem került sor a vállalkozás katonai vezetőjének kinevezésére sem.”¹³ Az idézett eseményeknek azonban – különösen, ha kirostáljuk a két párt állandó küzdelmének koncepciózus érvét – egészen más olvasata is lehetséges, és érdemes is elgondolkodni a felmerülő lehetőségeken.

Nyilvánvaló, hogy a bulla átíratása és a felhatalmazás közötti három hét különbségre a szerzők túl nagy terhet raktak. Semmilyen ellentmondás nem feszül ugyanis aközött, hogy a bíboros április elején – feltehetően megszerezve már a királyi tanács hozzájárulását a kihirdetéshez¹⁴ – másolatokat készíttetett a bulláról, de csak később döntött arról, kinek adja át az elkészült példányokat, azaz kiket bíz meg a toborzással vagy annak felügyeletével.¹⁵ Az egyik fennmaradt példányt Bakóc később valóban Várdainak adhatta, de ez nem az oklevél szövegéből, hanem a forrás jelenlegi őrzési helyéből derül ki, így semmi bizonyíték nincs arra, hogy a bíboros már átírásakor Várdainak szánta.¹⁶ Nem kelthet csodálkozást az a tény sem, hogy csak április 24-én állította ki az erdélyi püspököt vicelegátussá kinevező iratot: pontosan tudjuk ugyanis, hogy Várdai éppen ekkoriban hagyta el a főváros környékét, és magától értetődő, hogy elutazása előtt nem volt szüksége a kinevező iratra. Április 24-én még Vácott időzött,¹⁷ majd bizonyára Pest, esetleg a budai udvar érintésével délnek indult: május 2-án már Szegeden találjuk.¹⁸ Ha eredeti úti célja valóban családjának egyik birtokközpontja, a Bodrog megyei Bátmonos-

13 Uo. 40–41.

14 Lásd erre C. Tóth Norbert tanulmányát jelen kötetben.

15 Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy természetesen Várdait leszámítva nem ismerjük a többi, toborzással kapcsolatos rendelkezés címzettjét és felhatalmazásuk dátumát. Bár közismert, hogy a toborzásban Bakóc bíboros az obszerváns ferenceseknek jelentős szerepet szánt (*Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények* 43. [1972] 214–215.), az ettől függetlenül egyáltalán nem kizárt, hogy más egyházmegyékben is a helyi püspököknek kellett felügyelnie a folyamatot. Istvánffy egyébként határozottan kiemeli a püspökök ilyen szerepét (Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1–12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Bp., 2001. [Történelmi Források I.] 129.), ami miatt Márki Sándor is – bizonyára túlzó módon – általánosítja a Várdai és az erdélyi egyházmegyével kapcsolatban megfigyelhető jelenséget (*Márki S.: Dósa* 89.).

16 1514. ápr. 3.: Mon. rust. 60–63. – A két fennmaradt másolat közül az egyik a zágrábi káptalan, a másik a Várdai család iratanyagát fenntartó Zichy család levéltárába került, így utóbbi vélhetően tényleg Ferenc püspök példánya volt. – Meg kell jegyezni, nem egészen érthető a monográfia gondolatmenete a három hét különbséggel kapcsolatban (*Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború* 40.).

17 1514. ápr. 24.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 89041. – Az oklevél keltezése „in Wach”, ami lehet Vác vagy a Pest megyei Vacs (Pusztavacs). És noha előbbi esetben inkább a bevett latin alakot (Vacie) várnánk, magam mégis ezt a feloldást tartom valószínűbbnek, mégpedig azért, mivel az oklevelet papírra vető jegyző véletlenül elrontotta Várdai titulását: váci püspököknek írta őt, noha a püspök előző évi erdélyi kinevezése óta ezt a tisztséget már nem használta.

18 1514. máj. 2.: DL 82394.

tor volt (az általa követett útvonalból éppenséggel nem ez következik),¹⁹ itt azt megváltoztatta, és elindult kedvelt püspöki mellékrezidenciája, a szilágysági Tasnád felé, ahova legkésőbb május 11-én már meg is érkezett.²⁰ Innen csak valamikor május második felében vagy június elején utazott Erdélybe: annyi bizonyos, hogy június 9-én végül a Kolozs megyei Gyalu várából keltezte levelét.²¹

Kétségtelen, hogy az erdélyi püspök ekkoriban leginkább saját családi ügyeivel, nevezetesen húga Drágfi János pohárnokmesterrel való házasságkötésének intézésével volt elfoglalva, ezért küldetett pénzt Bátmonostorra, és részben a Drágfival való egyezkedés indokolta hosszabb tasnádi tartózkodását is.²² A szilágysági főúr egyébként májusban római zárandoklatra készült, és a püspök még azt is tervbe vette, hogy vele intézteti el püspöki kinevezése pápai megerősítését.²³ A monográfia szerzőinek azon sejtése azonban, hogy mindez az erdélyi toborzás szándékos halogatása miatt történt,²⁴ csak a fentebb már idézett előfeltevésből következik. A püspök és a vajda szükségszerű együttműködése az elkövetkező években ugyan mindvégig kimutatható,²⁵ de komoly kétségek merülhetnek fel annak kapcsán, hogy a püspök „halogató” magatartása mögött Szapolyaival való szövetségét, azaz a „pártjához” való tartozást lássuk. Ha Várdait mindenáron egy politikai klikkhez szeretnénk sorolni, akkor bizonyára Szatmári György környezetéhez kötnénk őt, akit egy harmadik személyhez írott 1513. évi levelében saját urának nevezett,²⁶ és akinek nagy hatalmú kancellárként döntő befolyása lehetett abban, hogy Várdai 1513-ban megkapta a gazdag erdélyi püspökséget. A püspök Szegedről, 1514. május 2-án írott levelének az egyik, az erdélyi plébánosokra kivetett adóval kapcsolatos passzusa sem éppen a „Szapolyai-párthoz” való tartozás feltétlen

19 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 183. – 1514. ápr. 12-én megparancsolta erdélyi püspöki sáfárjának, hogy sürgősen küldjön pénzt Monostorra (DL 82392.). Ez ugyanakkor értelmezhető úgy is, hogy a pénzt húga lakodalmára szánta, nem saját költségeire, hiszen máj. 2-ai levelében aztán azt kérte, hogy a következő pénzüsszeget Tasnádra küldje, amit ő majd továbbít Monostorra (DL 82394.). – Akár Vácon, akár Pusztavacson tartózkodott ápr. 24-én Várdai, kétségek merülnek fel, valóban Bátmonostorra kívánt-e menni. Vácról Bátmonostor érintésével máj. 2-ára a nagy távolság miatt nem érhetett Szegedre, Vacs viszont egyértelműen a Szeged felé menő úton helyezkedik el, azaz az úti cél ebben az esetben is eleve Szeged volt. Következésképpen arra gyanakszom, hogy Várdai püspöki székvárosa, Gyulafehérvár felé indult, ami a legkönnyebben Szeged felől, a Maros folyása mentén volt megközelíthető.*

20 1514. máj. 11.: DL 82396.

21 1514. jún. 9.: Mon. rust. 106. – Máj. 2-án kelt levele szerint pünkösdig (jún. 4.) kívánt Tasnádon maradni: DL 82392. – Várdai utazására lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 183.*

22 Vö. 1514. máj. 22.: DL 82399. (Drágfi János Erdődön kelt oklevele.), Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 80.*

23 1514. máj. 11.: DL 82396. (A levél csak egy bulláról tesz említést, amiért a püspöknek ezer forintot kellett fizetnie.)

24 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 183.*

25 Lásd pl. Szapolyai János két saját kezű levelét, melynek címzettje a püspök: Neumann Tibor: János király saját kezű levelei. Turul 85. (2012) 110–114.

26 1513. szept. 25.: DF 271586.

bizonyítéka. A püspök nyilvánvaló felháborodással vette hírének, hogy a vajda beleártotta magát az ő hatáskörébe tartozó kérdésbe: „A mi dolgunk a plébánosok ügyében eljárni, nem a vajda úré. Őurasága csak járjon el a saját tisztsége dolgában és foglalkozzon azzal, mi meg a magunkéval”, majd megtiltotta a plébánosoknak, hogy tudomása és beleegyezése nélkül bármivel megterheljék egyházukat.²⁷

Miért nem fogott hozzá tehát Várdai azonnal a toborzás megszervezéséhez? Ha megpróbáljuk átgondolni, miképpen volt érdemes szervezni a keresztes hadjáratot, és újra áttekintjük az erről szóló forrásokat, arra a következtetésre juthatunk, hogy a seregek költséges ellátása, valamint a közbiztonság fenntarthatósága egyaránt arra ösztönözhetette a szervezőket, hogy Pesttől dél felé távolodva egyre későbbi időpontban kezdjék meg a toborzást, hiszen minél közelebb élt valaki a „bevetési területhez”, annál kevesebb időre volt szüksége ahhoz, hogy eljusson oda, és magától értetődően annál kevesebb ideig kellett a csapatok élelmezéséről gondoskodni. Azaz nyilvánvaló, hogy a pesti, aligha olyannyira jelentős létszámú „főserg” kapta azt a feladatot, hogy déli irányba történő vonulása közben összeszedje a különböző helyeken gyülekező önkénteseket. Ezt az elképzelést számos forrás megerősíti, gondoljunk például Szerémi elbeszélésére, aki szokatlanul részletes leírásával több seregtest csatlakozási helyszínét is megörökítette.²⁸ Megjegyzem, szintén ebből következik, hogy Pestről kiindulva a kereszteseknek több útvonalon volt érdemes megközelíteniük a Marost, hogy ezáltal minél szélesebb területről vegyenek maguk mellé önkénteseket: vélhetően emiatt volt Apátfalva az előre kijelölt találkozási pont,²⁹ ami sokkal inkább illeszkedik a Pest–Szeged útvonalhoz, mint a Dózsaék által bejárt Pest–Mezőtúr–Békés–Gyula útirányhoz, amelynek végén egyértelműen Arad lett volna az észszerű átkelési pont.³⁰ Ha mindezt elfogadjuk, akkor az is érthetővé válik, miért egyedül Erdély és a Temesköz³¹ maradt ki a toborzásból: itt minden bizonnyal eredendően is csak május második felében kívánták megkezdeni a mozgósítást. Várdai Ferenc püspöknek következőképpen elegendő ideje maradt arra, hogy a keresztes bulla erdélyi kihirdetéséig saját ügyeiben is eljárjon, így – noha a hadjárat

27 1514. máj. 2.: „De taxa autem plebanorum nequaquam consentias, quoniam nostrum est de plebanis agere, non domini vayvode. Sua dominatio agat suum officium et curet, nos nostrum.” (DL 82394.).

28 Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1857. (a továbbiakban: Szerémi) 59–61. – A forrás értelmezéséről lásd C. Tóth Norbert e kötetben szereplő tanulmányát. – Lőrinc pap toborzására mint a jelenség legjellemzőbb példájára lásd alább.

29 C. Tóth Norbert meggyőzően igazolta jelen kötetben megjelent tanulmányában, hogy a tervek szerint Bátori István temesi ispán–főkapitány eleve Apátfalvánál várta a kereszteseket.

30 Itt jegyzem meg, hogy Istvánffy szerint Dózsa Szeged felől közelítette meg Apátfalvát (lásd C. Tóth Norbert tanulmányát jelen kötetben), volt tehát egy ilyen történeti hagyomány is. Noha Szerémi leírása hihetőnek tűnik, nem kizárt, hogy a másik elképzelés egy másik, persze nem Dózsa vezette seregére vonatkozik.

31 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 62.

tervéről alkotott véleményét nem ismerjük – aligha időhúzás céljából maradt távol Erdélytől júniusig. Másfelől azt is fontos hangsúlyozni, hogy a toborzás-hoz természetesen nem volt szükség személyes jelenlétére, annak megkezdését magától értetődően Tasnádról is elrendelhetette volna. Vélhetően itt érte a hír, hogy Bakóc bíboros május 15-én felfüggesztette a toborzást,³² ami után már aligha kívánt bármit is tenni az ügy érdekében. Ugyancsak az eleve későbbre tervezett keresztes toborzás mellett szól János vajda májusban induló törökellenes hadjárata is, amelynek áttekintése után még visszatérek Várdai püspök szerepére.

Szapolyai János személyesen nem vett részt azon az 1514. tavaszi országgyűlésen, amely megvitatta a Bakóc Tamás által Rómából hozott pápai bullát, majd hozzájárult kihirdetéséhez, hiszen 1513. december végétől³³ mindvégig tartományában időzött,³⁴ bizonyára mégis képviseltette ott magát. A keresztesek toborzásáról szóló döntéssel egy időben a királyi tanács magától értetődően megállapodott a tervezett hadjárat céljáról és tervéről,³⁵ ami azonban a keresztes mozgalom felkelésre történő gyors átalakulása, esetleg a törökkel időközben megkötött béke miatt ma már nehezen rekonstruálható. Szapolyai Jánosnak a keresztesek Pestről indulásával azonos időben megkezdett bulgáriai hadjáratából mégis levonhatunk néhány erre vonatkozó következtetést.

Az 1514. évi bulgáriai expedícióról – kár tagadni – lényegében semmit sem tudunk. Ha kizárólag abból indulunk ki, hogy Szapolyai április elejétől május 12-ig bizonyosan a tartománya délkeleti részén fekvő Szászsebesen időzött,³⁶ majd három hét szünet után, június 3-án már Karánsebesen tűnik fel, hírt adva arról, hogy immár szerencsésen véget ért Bulgáriába vezetett hadjárata,³⁷ akkor az expedíció török területen töltött idejét legfeljebb kéthetesre becsülhetjük,³⁸ ami a vállalkozást egyszerű határszéli portyának, rabló-

32 Uo. 76.

33 Verbóci István levele értelmében a vajda a budai udvarból 1513. dec. 16-án indult el, Pesten éjszakázott és Debrecenen keresztül karácsonyra kívánt Kolozsvárra érni: DL 47060. – És noha ismerjük dec. 21-én, Medgyesen kelt oklevelét, azt a városban tartózkodó alvajdák bocsátották ki: DL 30538. (Az alvajdák itteni tartózkodására lásd 1513. dec. 20.: DF 255377., dec. 21.: DF 255324.)

34 1514. márc. 12-én és 24-én Görgényben (DL 29946., A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak.) Bp., 2012. [a továbbiakban: Szapolyai oklt.] 343–344.), ápr. 1-től máj. 12-ig Szászsebesen mutatható ki (MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 281068., DF 246705., DF 253581., Szapolyai oklt. 344–345.). Részletesen lásd C. Tóth Norbert jelen kötetben lévő tanulmányát.

35 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 73–74.*, 82.

36 Lásd a kettővel ezelőtti jegyzet adatait.

37 1514. jún. 3.: Szapolyai oklt. 345.

38 Szászsebesről Karánsebes kb. 150 km, onnan pedig a határnak tekinthető Szőrényig kb. 120 km, amely utóbbi távolságot oda és vissza is számolva összesen 390 km-t kapunk. Lovasokkal a vajda ezt a távolságot odafelé (270 km) kb. öt nap alatt, visszafelé Karánsebesig (120 km) zsákmánnyal megrakottan bizonyára lassabban, talán négy nap alatt teljesíthette. Ezt levonva a fent említett két nap közötti 22 napból 13-at kapunk. A zsákmány hazaszállítására jó példa:

hadjáratnak tünteti fel. A vajda vezette hadmozdulatok eredményéről csupán annyit tudunk, hogy a szultántól visszatérő lengyel követ május végén Gallipolinál arról értesült, hogy a magyar király seregei török területre törtek és nagy riadalmat okoztak: a törökök mozgósítást rendeltek el, de a követ nem tudta megállapítani, vajon a magyar seregek támadását kívánják ezzel kivédeni vagy annak megbosszulására készülnek.³⁹ A vajda anyja, Hedvig tescheni hercegnő július végén lányának, Borbála lengyel királynénak írott – elfogulatlanul nyilvánvalóan nem tekinthető – levelében úgy fogalmazott, hogy a Bulgáriába vezetett hadjárat sikeres volt és fia jelentős zsákmánnyal tért vissza Magyarországra.⁴⁰ „Szerencsés útnak” minősítette a vállalkozást Szapolyai egyik alvajdája, Turóci Miklós is június elején írott levelében.⁴¹ A rövid időből, a hadjárat „bulgáriai” minősítéséből és a Karánsebesbe való visszatérésből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar sereg Szörénynél léphette át a határt és a Duna mentén dél felé haladva Vidin környékén portyázhatott.

Némileg más színben tünteti fel az eseményeket, ha megvizsgáljuk, kik vehettek részt a hadjáratban. Első pillantásra nem éppen felemelő érzés, hogy a vajdán és Tomori Pálon⁴² kívül nem ismerjük az expedíció résztvevőit, azt viszont tudjuk, hogy erdélyi katonák – értve ezen az erdélyi nemzetek által kiállított, illetve fizetett hadakat – nem vettek berne részt, ami érthető is, hiszen a hadjárat célja nem Erdély védelme volt.⁴³ Tomori személyéből halványan körvonalazódik a sereg összetétele: ő ugyanis ekkoriban a zászlósúr Bornemissza János fogarasi várnagya volt,⁴⁴ és nyilván ura bandériumának élén állt. Későbbi értesülés szerint György brandenburgi örgróf is fegyverben tartott hatszáz lovaszt a keresztes háború idején,⁴⁵ és valószínűnek tartom, hogy a fogarasi kontingenshez hasonlóan ez a bandérium is részt vett az expedícióban. Ugyancsak az országhatáron kívül is bevezethető főpapi, főúri és esetleg megyei bandériumok részvételére utal mindaz, amit az 1514 előtti

C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjárata. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. *Hadtörténeti Közlemények* 125. (2012) 1005–1006.

39 Acta Tomiciana III. 154., vö. Fodor Pál–Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. *Történelmi Szemle* 36. (1994) 217.

40 1514. júl. 30.: „Hinc dominus waywoda etc. Transsilvanus, filius noster charissimus, cum de Bulgaria nuper felicibus opimis amplisque triumphis e Thwrcia rediisset” (Veronika Kucharská: Ducissa. Život tešinskej kňaznej Hedvíg v časoch Jagelovcov. Bratislava, 2014. 104–105.).

41 1514. jún. 7.: „Quantum autem de reditu domini nostri gratiosissimi et sua felici via” (Mon. rust. 103.).

42 1514. jún. 7.: Mon. rust. 103.

43 Vö. Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 2.) Bp., 1988. 53–56.

44 Lásd pl. 1514. febr. 1.: DF 246076., febr. 8.: DF 246072., jún. 29.: Mon. rust. 136., 1515. máj. 17.: DF 246085. stb.

45 1514. nov. 19. után: Mon. rust. 285–286. (A forrás szerint az uralkodó azt kérte a Szapolyai vajdától, hogy Brandenburgi György örgróf erdélyi birtokairól ne hajtsa be a neki felajánlott adót, mivel az örgróf a keresztes háború idején teljes számban kiállította katonáit birtokai után.)

és utáni évek hasonló hadjáratairól tudunk. 1511-ben például a szintén zászlósúr (*decemvir*) Haraszi Ferenc aradi ispán és vele húsz nemes familiárisa vonult Szapolyaival külföldre.⁴⁶ Magától értetődően e vállalkozásokhoz csatlakoztak a déli határvédelem tisztségviselői is katonáikkal: a zsarnói kudarcral végződő 1515. évi hadjáratban például Szapolyai mellett részt vett Bátori István temesi ispán, az Alsó Részek főkapitánya is, akár csak Enyingi Török Imre nándorfehérvári bán és Paksi Mihály zászlósúr (*decemvir*), szörényi bán is.⁴⁷ A bandériumok és a végvári katonaság részvétele megmagyarázza azt a forráshiányt, amelyet a bolgár hadjáratral kapcsolatban tapasztalunk: semmilyen mozgósításról nem maradt fent ugyanis adatunk. Ha elfogadjuk az eddigi gondolatmenetet, magától értetődővé válik az, hogy Szapolyai serege nem Szászsebes környékén gyülekezett – nem gondolhatjuk ugyanis azt, hogy a bandériumok óriási kerülőúttal előbb Erdélybe vonultak, majd visszatértek a szörényi határvidékre. A gyülekezés színhelye ez alapján minden bizonnyal Karánsebes vagy Szörény lehetett.

A komoly támadó hadjáratnak rövideje miatt így aligha nevezhető expedíció előkészítése nem értelmezhető függetlenül az ekkoriban zajló török–magyar béketárgyalásoktól. Mindkét fél érdekelt volt az 1512-től tartó hadiállapot megszüntetésében, de hosszú ideig nem sikerült megállapodniuk a részleteket illetően.⁴⁸ 1513. októberben⁴⁹ Ulászló király végül Bélai Barnabást küldte a szultánhoz, aki a szörényi bán tisztségét viselő követet évekig visszatartotta, de 1514 januárjában maga is elküldte követét Budára: őt viszont a magyar udvar tartotta szigorú őrizet alatt.⁵⁰ A felek a szokásoknak megfelelően határvidéki támadásokkal igyekeztek erősíteni pozícióikat a tárgyalások számukra kedvező kimenetele érdekében. Ez hozta magával azt, hogy a keresztes hadjárat előestéjén a végvári katonaság és a bandériumok – lényegében már I. Szelim (1512–1520) trónra lépésétől kezdve – bizonyosan hadi készültségben álltak a teljes határszakaszon.⁵¹ Témánk szempontjából különösen fontos, hogy II. Ulászló király 1514. január 11-én megparancsolta Gersenyi (Görzsönyi) Györgynek,⁵² „Szapolyai János vajda csapatai avagy hadserege kapitányának”, ne okozzon károkat a budai káptalan Csongrád megyei mezővárosának, Zentának. Az oklevélből egyértelmű, hogy a vajda

46 1511. aug. 26.: DL 59994.

47 Az expedíció forrásaira és idejére lásd C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában: Szapolyai János és ecsedi Bátor István viszonya 1526 előtt. *Századok* 146. (2012) 452. (60. jegyzet). – A zsarnói ütközetben részt vett Schertinger László korábbi alvajda is (Szerémi 72.), aki ekkoriban minden bizonnyal a vajdai bandérium kapitánya volt, lásd 1513 végén említett „capitaneus gentium” tisztségét: DF 245733., 247566.

48 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török *passim*.

49 Ld. 1513. okt. 5.: DF 247118.

50 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 211–212.

51 Az adatokat lásd alább.

52 Személyére lásd Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus XIII. Fasciculus 3. Miskolc, 2008. 233.

serege jó ideje a Szegedtől délre fekvő település környékén telelt, és ami még fontosabb számunkra, Gersenyei nemcsak Szapolyai, hanem más urak és megyék seregeinek az élén is állt.⁵³ Ebből több következtetést is levonhatunk: egyfelől nyilvánvaló, hogy 1514 elején János vajda volt a – korántsem erdélyi alakulatokból álló – sereg főparancsnoka, ami bizonyára már az 1513 elejéről is dokumentálható, Perényi nádorral együtt viselt, de az oklevelekben sohasem feltüntetett országos főkapitányi tisztségével állt összefüggésben.⁵⁴ Szapolyai e funkciója az egész év folyamán kimutatható, így az 1513. eleji és 1514. eleji adatok nyugodtan összeköthetők. Tudjuk például, hogy a vajda nyár elején Debrecenen (jún. 5–17.) át Szegedre (júl. 6.), innen Csanádra (júl. 16.) utazott, majd a határon állomásozó seregek élére állva betört Szerbiába, hogy aztán Karánsebesen (aug. 26.) át a vajdai honorhoz tartozó Dévára (aug. 30.) vonuljon.⁵⁵ Erdélyben azonban csak néhány hetet tölthetett, mivel legkésőbb októberben az év végi budai országgyűlésre utazott, ahonnan december közepén indult vissza Erdélybe.⁵⁶

A zentai táborozásból levonható másik fontos következtetés az, hogy mivel ekkor már a törökkel megkötött, valószínűleg 1513. szeptembertől decemberig tartó fegyverszünet lejártával⁵⁷ a két hatalom ismét hadban állt egymással, semmi okunk sincs arra gondolni, hogy ezt a Szegedtől délre

53 1514. jan. 11.: „Wladislaus ... egregio Georgio Gersenay, capitaneo gentium sive exercitus ... Iohannis de Zapolya ... Conqueruntur nobis ... capitulum ecclesie Budensis, qualiter gentes prescripte sub tuo capitaneatu existentes cum certis aliis quorundam dominorum et comitatum gentibus, quibus nunc similiter prefectus esse diceris” (DL 68497.).

54 Mikó Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. Történelmi Szemle 56. (2014) 466., 478.

55 Az idézett tartózkodási helyekre lásd Szapolyai oklt. 333–339., DL 29622. (A Déva mezővárosban, aug. 8-án kelt vajdai oklevelet minden bizonnyal az ekkortájt is itt időző Turóci Miklós alvajda bocsátotta ki, vö. DF 255396., DF 255401.) – A szerbiai betörésre lásd Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 208. – A vajda 1513. júl. 13-án többek között azt is feladatul kapta, hogy megerősítse a határon álló Péc (Pét) várat és mezővárost: DF 245726. – A nyár elején általános mozgósítás volt az országban (lásd pl. 1513. máj. 15.: DF 229440., jún. 16.: DF 217265. stb.), amivel összefüggésben Szegeden országgyűlést tartottak: ide igyekezett Szapolyai is. – Aug. 5-én az uralkodó arra utasította a szászokat, hogy szállítsanak ellátmányt a vajdának Szörény és Orsova védelmére: DF 245734. – A vajda Szendrő felé végrehajtott betörésére lásd 1513. aug. 22.: Sanuto 240–241., C. Tóth N.: Egy legenda 450–451. – A hadmozdulat eredményére lásd még az alábbi történeti feljegyzést, amely az esztergomi Missale egyik nyomtatványában maradt fenn: „A. D. 1513. prostrati sunt Turci per Ioannem waywodam Transilvaniensem, necnon [perpetuum comitem – *kieg. N. T.*] terre Scepusiensis ac per magnificum Stephanum Bathor, necnon per aliquos barones huius regni Hungarie, cui laus sit et honor in secula seculorum amen.” *Knausz Nándor*: A magyar egyház régi szokásai. VII. Régi misekönyveink. II. Nyomtatott misekönyvek. Magyar Sion 7. (1869) 2: 83. A forrásra C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök neki.

56 1513. nov. 11-én kapott címeradományt Tornaljai János, Szapolyai udvarmestere (DL 38785.), ami kétséget kizáróan jelzi, hogy a vajda már Budán volt. Erdélybe vissza Szapolyai dec. 16-án indult, a tervek szerint Debrecen érintésével karácsonyra kívánt Kolozsvárra érni (DL 47060.).

57 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 207., 210.

állomásozó sereget az elkövetkező hónapokban feloszlatták. A Knin elleni februári török támadás⁵⁸ a magyar hadvezetés számára egyértelművé tette, hogy a békekötésig a határ nem maradhat komolyabb védelem nélkül. Úgy vélem, a keresztes alakulatokat ennek a már felállított *bänderiális seregnek* a kiegészítésére szánták. Végül egy harmadik, zárójeles megjegyzés: a főparancsnok tartózkodási helyéből nem következtethetünk serege állomáshelyére. Az 1513 utolsó négy hónapjára kiterjedő fegyverszünet alatt Szapolyainak magától értetődően nem kellett a határ közelében táborozó seregével egy helyen tartózkodnia: ezt az időszakot használta fel erdélyi és budai, majd újabb erdélyi útjára (1513. augusztus–1514. május). Természetesen a fegyverszünet idején egyes csapatokat hazaküldtek – kiváló példa erre Beriszló bán kapitányának, Hathalmi Lázárnak az esete, aki bizonyára télre kapott kimenőt, majd márciusban kellett visszatérnie urához a „frontra”⁵⁹ –, de a zentai telelésből (és más forrásokból is) egyértelmű, hogy a Szapolyai – és bizonyára hasonlóképpen Beriszló Péter – vezérsege alá tartozó csapatok zömét nem eresztették szélnek.⁶⁰ Ez a szempont persze azt az ellenőrizhetetlen lehetőséget is felveti, hogy az 1514. májusi bulgáriai expedíció akár néhány nappal hosszabbra is nyúlhatott, hiszen a vajda akár később is csatlakozhatott a portyára induló csapatokhoz.

Visszatérve a keresztes hadjáratához: fontos kérdés, hova kívánták vezényelni a gyülekező keresztes alakulatokat. A tisztánlátást itt döntően megakadályozza a mozgalom felkeléssé való gyors átalakulása, a szultán iráni hadjárata és a török béke megkötésének kérdése azonban érzésem szerint

58 Uo. 213.

59 1514. márc. 2.: DF 283141. (Hathalminak, a nehézlovasok [*armigeri*] – minden bizonnyal a veszprémi püspöki bandériumról van szó [vö. 1513. máj. 9.: DL 47050.] – kapitányának azokkal együtt kellett visszatérnie Beriszló *armiger*-jeihez, akikkel együtt elindult onnan, illetve további katonákat kellett magával vinnie.)

60 Az 1513. őszi helyzetre lásd a bányavárosokhoz intézett okt. 7-i megszerkesztett levél hatásos, de aligha túlzó bevezetését: „Quantos labores quantaque onera unacum toto hoc regno nostro pro defensione atque permansione ipsius regni nostri et eius confiniorum, maxime vero in conservatione et expeditione necessaria gentium nostrarum ad confinia ipsa per hec tempora susceperimus, non opus putavimus omnia vobis multis replicare, quum non sit, qui ea ignoret. Nam gentes ipse nostre nunc quoque in ipsis confinibus regni quasi in faucibus Thurcorum versantur, nova stipendia novamque solutionem a nobis dietim non sine gravi earum molestia expectando. Huc etiam accidit presens expeditio oratoris nostri, quem ad Thurcorum cesarem proximis hiis diebus in arduissimis nostris et totius regni negotiis solenniter et celerrime missuri sumus” (DF 249818.). – Bács megye bandériumát az uralkodó a harmadik adószedés után, a fegyverszünet lejártának közeledtével, nov. 11-én küldte a temesi határszélre Bátori István főkapitányhoz (DF 258923.). Ugyancsak a temesi részekre küldte Somi Gáspárt, a palotások kapitányát december végén (1513. dec. 24.: DF 245735.). – A hadi készültség természetesen nem jelentette azt, hogy minden bandériumnak a határon kellett állomásoznia: az erdélyi püspök például 1513 őszén úgy állapodott meg Szapolyai vajdával, hogy ezúttal nem kell elküldenie bandériumát (1513. szept. 13.: DL 82374.). Más kérdés, hogy éppen Várdai esetében tudjuk a legrészletesebben, mekkora összeget adott a királynak a határok védelmére. Pl. 1513 szeptemberében Bátori István főkapitány nyugtázta neki 1100 forint átadását (1513. szept. 3.: DL 82373., vö. DL 82369–82370.).

nem nehezíti a kérdés eldöntését. Egyfelől Szapolyai vajdához, majd a királyi udvarba valamikor április első felében, de valószínűsíthetően a keresztes bulla április 9-i kihirdetése után futhatott be a hír, hogy a szultán március 20-án elhagyta Drinápolyt, majd egy hónappal később, április 19-én megkezdte seregei átszállítását Kis-Ázsiába, hogy a perzsák ellen vonuljon⁶¹ – ha egyáltalán tartottak a szultáni sereg Magyarország elleni támadásától, a török uralkodó lépése bizonyosan eloszlatta ezeket az aggodalmakat. Másfelől május elején Ulászló király elbocsátotta Budáról az addig őrizet alatt tartott török követet, ami egyértelmű jele annak, hogy végül megegyezés született az újabb török–magyar békéről. Erről május 12-én a Bulgáriába küldött Szapolyai már tudott, hiszen arra kérte Brassót, hogy a királyi udvarból hazafelé tartó török követet, ha betérne hozzájuk, tartóztassák három-négy napig, persze titokban tartva kérését.⁶² Mivel a békeszerződés valójában csak a magyar határoktól egyre távolodó szultán megerősítésével lépett hatályba, a bolgár hadjárat tervére ez jelentős hatást nem gyakorolhatott, hiszen ekkor Szapolyai serege már bizonyosan felsorakozott a határon.⁶³ A követ tartóztatása inkább az információáramlás késleltetése miatt lehetett csupán fontos.⁶⁴

Ugyanez mondható a keresztes hadjárattal kapcsolatban is: a béke érvénybe lépéséig bőven maradt idő a tervek megvalósítására. Ha május elején ugyanis megkötötték a törökkel a békét, és a keresztes „főszereg” csak ezután, május 9–10. körül indult el Pestről, akkor nyilvánvaló, hogy a békekötés ellenére még mindig volt egy terv, amelynek végrehajtásában számítottak a keresztes sereg részvételére. Ez a terv azonban nem lehetett a bolgár hadjárat: Szapolyai ugyanis egyértelműen úgy fogalmazott június 3-án kelt levelében, hogy már szerencsésen befejezte hadjáratát, amikor aggasztó hírek jutottak el hozzá.⁶⁵ Azaz szó sincs arról, hogy Bulgáriából való visszatérését a parasztfelkeléssé átalakult keresztes mozgalomról érkező értesülések ösztönözték.⁶⁶ Ő maga május 12-én annak biztos tudatában indult el tehát Szörény felé, hogy Bulgáriából való visszaérkezése után a keresztesek már a végeken lesznek. Az apátfalvi és nagylaki csaták miatt egyáltalán nem rekonstruálható, mi volt a magyar hadvezetés végső célja a Bulgáriából hazatérő banderális haderő és a tervek szerint valahol Temesvártól délre hozzájuk csatlakozó keresztesek

61 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 214–215.

62 1514. máj. 12.: Szapolyai oklt. 344–345.

63 Ebből adódóan természetesen még az a lehetőség is felmerül, hogy Szapolyai személyesen csak később csatlakozott a már megkezdett hadjáratához, de ennek ellenőrzésére nincs forrásunk.

64 Vö. C. Tóth Norbert jelen kötetben megjelent tanulmányával.

65 1514. jún. 3.: „Constat vobis poterit, quod nos ceptum iter nostrum Bulgariam versus diebus istis – Deo optimo ita volente – iam feliciter peregrimus, nichilominus vero nobis hoc ipso itinere ad partes illas Transsilvanas redeuntibus supervenerunt ad nos certe novitates et rumores patrie illius vestre” (Szapolyai oklt. 345.).

66 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 133.

egyesítésével. Az alábbiak csak egy számomra valószínűnek tűnő, de egyelőre nem bizonyítható lehetőséget vetnek fel.

Közismert, hogy Ulászló király uralkodása idején a magyar végvárrendszert egy súlyos veszteség érte: 1512 őszén a boszniai bég elfoglalta Szreberniket és a környező várakat.⁶⁷ A hír vészharangként kondult meg az országban, és állandó témája lett nemcsak az udvarban, hanem az ezt követő országgyűléseken folyó tárgyalásoknak is,⁶⁸ amit tovább súlyosbított az a tény, hogy Ulászlónak nem sikerült békét kötnie az új török szultánnal, Szelimmel.⁶⁹ Ha az 1513. évi forrásokat olvassuk, két dolog azonnal szembetűnővé válik: Ulászló udvara ilyen mértékű adóprést még nem alkalmazott az országban, de a kincstár ennek ellenére soha nem látott nehézségekkel küzdött, hogy az ország határán állomásozó, jelentősen megnövelt létszámú seregeket és a bandériumokat zsolddal és ellátmánnyal folyamatos harcra késztetésben tudja tartani.⁷⁰ Az általános helyzetet jól jellemzi az, hogy az év során három országgyűlést is tartottak,⁷¹ természetesen elsősorban a hadiadó megszavaztatása érdekében, amiből adódóan az egész év folyamán lényegében megszakítás nélkül adót szedtek az országban.⁷² Az uralkodó a szabad királyi és bányavárosokra ugyancsak a szokottnál jelentősebb összegű rendkívüli adókat vetett ki.⁷³ Beszédes eset, hogy amikor a szászok vonakodtak a rájuk kirótt 25 ezer forintos *subsidiум*ot megfizetni, a király az összeget 40 ezerre emelte, majd külön a szebeniekre – büntetésből, amiért kizárták a városból a királybíró – újabb hatezer forintot szabott ki.⁷⁴ Magától értetődő, hogy ez az egyre súlyosbodó, a kincstárt mind nagyobb és nagyobb adósságokba taszító, az uralkodó és alattvalói viszonyát pedig egyre labilisabbá tevő helyzet ösztönözte arra Bakócot, hogy kieszközölje a pápai bullát. A keresztéseknek nem kellett zsoldot fizetni, és ez a lehetőség az udvarban másfél év kétségbeejtő vergődés után komoly vonzerővel bírhatott. Úgy gondolom, hogy az ország vezetése előtt a cél a kereszties hadjárattal nem lehetett más, mint az 1512. nyári, Szrebernik elvesztése előtti helyzet visszaállítása, amely kérdésre egyébként a magyar diplomácia a portával való tárgyalások során is nagy hangsúlyt fektetett: a boszniai várakat ugyanis rendre visszakövetelték.⁷⁵ A kereszties tervek szempontjából analógiaként lehet felhasználni azt a kísérletet, amellyel

67 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 203.

68 Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 468–469.

69 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 204–216.

70 Néhány példa a király által 1513-ban a határvárakkal kapcsolatban felvett kölcsönökre: DF 201589., DL 82369–82370., DF 229447., DF 217277., DF 247118., DF 217298., DF 245870., DF 245735.

71 Rövid áttekintésüket lásd Mikó G.: Ismeretlen országgyűlési emlék 468–469.

72 Néhány jelentősebb, adószedéssel kapcsolatos oklevél 1513-ból: DF 217298., DF 227598., DF 229444., DL 82368., DL 82371., DF 270394., DF 217272. stb.

73 Néhány példa: DF 229440., DF 229447., DF 217277., DF 249817–249818., valamint lásd a következő jegyzet adatait!

74 1513. okt. 30.: DF 245729., nov. 1.: DF 245733.

75 Fodor P.–Dávid G.: Magyar–török 204., 206., 210.

Beriszló Péter bán és Szapolyai János vajda 1513 nyarán már megpróbálkozott: a vajda betört Szerbiába és Szendrő felé vonult, míg ezzel egy időben Beriszló Boszniába kívánt behatolni.⁷⁶ Az a kevés információ, amit az 1514. évi hadmozgásokról tudunk, számomra egy ugyanilyen tervet tesz valószínűvé: Beriszló Boszniát, Szapolyai (és a kereszteseiket hozzá vezető Bátor) Nándorfehérvár előterét tervezte megtámadni.⁷⁷ A kereszties hadjáratot tehát a végvár vonal korábbi állapotának helyreállítására, illetve a magyar jelenlét ottani megerősítésére tervezett *támadó* expedícióként képzelem el. Mivel a béke nélküli állapot a törökkel az állandó anyagi gondokkal küzdő magyar király számára nem volt fenntartható, a Dózsáékkal kiegészült seregeknek a béke szultáni ratifikálása előtt, bizonyára még nyár elején kellett sikert elérniük. A rövid bulgáriai hadjáratot az erdélyi vajda láthatóan legfeljebb elterelő hadműveletnek szánta, ha egyáltalán az eredeti terv része volt: felmerülhet ugyanis, hogy Szapolyai – értesülve a szultáni sereg távolodásáról és mérlegelve kémei jelentését – csak a bolgár határszakasz esetleges átmeneti meggyengülését használta ki.

Az önmagában tehát jelentősnek aligha értékelhető bulgáriai hadjáratnak a parasztháború szempontjából mégis rendkívüli jelentősége volt. Ha a fenti gondolatmenet helytálló, akkor az expedíció magyarázatul szolgál arra, Dózsa seregei az apátfalvi és nagylaki csaták után miért tudták oly gyorsan, komolyabb összecsapások nélkül megszállni a Maros mentét: azért, mert Szapolyai hadjárata, pontosabban az abban résztvevő bandériumok lekötöttsége miatt a térség katonailag teljesen kiürült, azaz a paraszthadaknak semmilyen ellenállásra nem kellett számítaniuk: az örgróf (Lippa, Solymos), Bátor István (Világosvár), Haraszi Ferenc (Csállya) vagy a csanádi püspökség és az aradi káptalan birtokai azért váltak a felkelők gyors martalékaivá, mert a helyi tisztségviselők senkihez sem tudtak segítségért fordulni. Ha pedig a Temesváron állomásozó katonaság vagy annak egy része is Szapolyaival vonult, ami a zsarnoki analógiából adódóan igen valószínűnek tűnik, arra is választ kapunk,

⁷⁶ Uo. 208.

⁷⁷ Lényegében többfrontos támadásra gondolt nagy vonalakban a monográfia is, de azt kizárólag újonnan toborzott csapatokkal képzelte el, és a bulgáriai hadjáratot már a keresztesekből is álló seregek többfrontos támadásának részeként kezelte (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 68.). – Nem szokás hivatkozni azt az egyedüli korabeli forrást, amely megadja a kereszties hadjárat célját. Az *Acta Tomiciana* III. kötetének az 1514. évről szóló összefoglalója szerint a Tamás bíboros által toborzott kereszteseiket a török ellen „Thráciába” akarták küldeni („*Milites cruce signati ... ad expeditionem contra Turcos in Thraciam collecti*” – *Acta Tomiciana* III. 12.). Mivel azonban tudjuk, hogy a lengyel udvar értesült Szapolyai János bulgáriai hadjáratáról (lásd feljebb, a Hedvig hercegnő által Borbála királynénak írott levelet), elképzelhető, hogy az értesülésben ez a hír jelenik meg. Persze az is kérdés, pontosan mit értettek a *Thracia* fogalom alatt. Gyanússá teszi ugyanis az értelmezést a szöveg folytatása: a kereszties hadjáratot hasznosnak ítélték Thracia elvesztése miatt („*quod ea res putaretur utilis ac salutaris regno Hungarie, ammissa Thracia*” – uo. 12.).

Bátori István temesi ispán – nyilván a terveknek megfelelően – miért csak kis létszámú csapatokkal várta a keresztes sereget Apátfalvánál.⁷⁸

Visszatérve a monográfia szerzőinek fentebb szó szerint idézett következtetésére: azért nem választottak fővezért a keresztesekkel kiegészítendő hadsereg élére, mert legkésőbb 1513 nyarán már kinevezték Szapolyait az ország délkeleti határszakaszon állomásozó seregeinek főparancsnokává, és így magától értetődően ő lett volna a keresztes hadjárat itteni vezetője is. Ebből egyértelműen következik, hogy a vajda aligha számított a keresztes toborzás ellenzőjének, sőt a budai országgyűlés eseményei minden bizonnyal egyetértése és támogatása mellett zajlottak le: az önkéntesekben hadjárata hasznos kiegészítő alakulatait láthatta. Jóllehet sem Szapolyai, sem Bátori nem számított a parasztfelkelés kitörésére, abban mégis szerencsájük volt, hogy – lehetséges, hogy részben éppen elővigyázatosságból – saját tartományaikban a keresztes toborzást elegendőnek ítélték a bolgár hadjárat vége felé vagy az utánra időzíteni. Május 15. után néhány nappal persze a toborzás felfüggesztéséről értesült Várdai Ferenc erdélyi püspök már bizonyosan nem kívánta kihirdetni a pápai bullát Erdélyben.

A keresztesek Erdély kapujában

János vajda, miként június 3-án kelt levelében fogalmazott, bulgáriai hadjáratát már sikeresen befejezte, amikor visszatértében „bizonyos hírek és szóbeszéddek” jutottak a fülébe.⁷⁹ Így amint megérkezett Karánsebesre, leveleivel az erdélyi három nemzet számára azonnal tartománygyűlést hívott össze június 18-ára, Medgyesre. A szász városoknak teljes körűen felhatalmazott követeket kellett küldeniük, a nemesség azonban fejenkénti megjelenésre kapott utasítást, hogy a vajda mindnyájukkal egyeztetve gyors intézkedéseket tegyen a közügyeket és a tartomány védelmét érintő kérdésekben.⁸⁰ Tévedés azt gondolni, hogy Szapolyai intézkedésének hátterében nem a keresztesek jelentette fenyegetés állt:⁸¹ a vajda ugyanis még bizonyosan Karánsebesről⁸² Várdai Fe-

78 Az apátfalvi csatára, illetve a szemben álló felek létszámára lásd C. Tóth Norbert jelen kötetben megjelent tanulmányát.

79 1514. jún. 3.: „supervenerunt ad nos certe novitates et rumores patrie illius vestre ac rei publice negotia concernentes” (Szapolyai oklt. 345.).

80 Uo., illetve a nemesség fejenkénti megjelenésére lásd 1514. jún. 9.: Szapolyai oklt. 347.

81 Azért, mert a szöveg alapvetően azt hangsúlyozza, hogy az erdélyieket érintő ügyekről van szó, kizárt, hogy igaz lenne a monográfia ezen megállapítása: „Az általa írt levél egy szó utalást sem ejt a parasztháborúról.” (Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 133.). Mi mással lehetne összehívni az erdélyi tartománygyűlést, mint azzal a hivatkozással, hogy a megtárgyalandó ügyek érintik Erdélyt? A vajda jún. 3-i levele vélhetően ezért nem került be a parasztháborús okmánytár gyűjtésébe.

82 Várdai június 9-i levelében utal a vajda levelére. Ekkor Gyalun tartózkodott, amely Dévától 180, Karánsebestől mintegy 290 km-re helyezkedik el. A távolság leküzdésére szükség is volt legalább hat napra.

renc erdélyi püspökhöz is intézett egy levelet, és ebben szándékait illetően sokkal világosabban fogalmazott: ki fogja hirdetni a nemeseknek, hogy készüldjenek a keresztesekkel szembeni ellenállásra.⁸³

Nem nehéz kitalálni, milyen híreket kapott Szapolyai: minden bizonnyal Bátori István küldöncei keresték fel, akik beszámoltak az apátfalvi csatáról és Dózsa Nagylak elleni támadásáról (május 23–24.). De az sem kizárt, hogy ekkorra már eljutott hozzá a csanádi püspök és a Nagylakon elfogott többi nemes kegyetlen kivégzésének (május 28.) és a parasztsereg továbbvonulásának a híre is.⁸⁴ A Maros-vidéki forrongásról értesülve természetesen megváltoztatta tervét, amely – mint láttuk – feltehetően az volt, hogy Temesvártól délre egyesüljön a keresztesekkel. A vajda tehát legkésőbb Karánsebesnél elengedte Bulgáriába induló seregének egy részét, köztük Bátori katonáit is, akikkel így a temesi ispán megerősíthette a komolyabb védelem nélkül álló Temesvárt, majd csapataival hamarosan elindult Erdélybe a Hunyad megyei Vaskapu-hágó felé. Ismerve a keresztesek Nagylakot követő tevékenységét, a vajdához érkező első hírekből egyáltalán nem lehetett még kizárni annak lehetőségét, hogy Dózsa Erdélybe kíván betörni, ami Szapolyait bizonyosan sietségre ösztönözte.

Az utókor értetlenségét fejezte ki, Szapolyai Karánsebesről miért nem Temesvár, hanem Erdély felé vette az irányt. Döntése azonban – bármennyire is tetszetős ezzel kapcsolatban valamilyen rosszhiszeműséget feltételezni – teljesen észszerű volt. Fekete Nagy Antal és Barta Gábor monográfiája szerint érthetetlen, hogy Szapolyai meg sem kísérelte „ha nem is az ütközetet, de legalább azt, hogy a fenyegetett helyek őrségét megerősítse, vagy hogy az Erdély kapujának tekinthető Maros mentét elállja a fenyegetően keletre tartó felkelők elől”. A szerzők – noha felvetették azt is, hogy a vajda serege esetleg elégtelennek tűnhetett Dózsa hadaival szemben, illetve tisztségéből adódóan elsősorban Erdélyt kellett védenie – hajlamosak voltak arra gondolni, hogy Szapolyai nem bánta, ha politikai ellenfele, Brandenburgi György Maros menti uradalmait a keresztesek áldozatául esnek.⁸⁵ Az a tény azonban, hogy Karánsebes után Szapolyai egyre távolodott Temesvártól, még nem jelenti azt, hogy nem tett óvintézkedéseket a Temesköz védelme érdekében (erről sem pozitív, sem negatív adattal nem rendelkezünk). Ha igazunk van abban, hogy Bulgáriába a vajda magával vitte Bátori István temesi ispán katonáit vagy azok egy részét, akkor magától értetődő, hogy Karánsebesből e katonákat visszaküldte állomáshelyükre, amivel hozzájárult ahhoz, hogy a város és a vár később egy hónapig állni tudják Dózsa ostromát. A Maros mente és Erdély kapujának védelme pedig éppen azt indokolta, hogy Dózsa főseregét – amely először kelet felé indult a Maros két oldalán – megelőzve érjen Dávára.

83 1514. jún. 9.: „Scripsit ad nos dominus vayvoda indixisse nobilibus huius regni parent et instaurant se ad resistendum tantis periculis” (Mon. rust. 106.). – A parasztháború erdélyi történéseire és forrásaira lásd még: Ștefan Pascu: Contribuții noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania. In: Studii. Revistă de istorie 8. (1955) 5–6. 91–112.

84 Az időpontokra lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 87.

85 Uo. 133.

Magától értetődő, hogy ekkor Szapolyai még nem számíthatott arra, hogy a keresztések végül Lippa alól visszafordulva Temesvár ellen vonulnak. A vajda egyedüli lehetősége arra, hogy Dózsa elébe vágjon, a Vaskapu-hágó felé vezető út választása volt. Véleményem szerint az a feltételezés, miszerint a vajda nem bánta, ha Brandenburgi erősségei elesnek, a valóságtól teljesen elrugaszkodott, és a későbbi események visszavetítésén alapul (Szapolyai ugyanis visszafoglalásukat követően valóban nem adta vissza az őrgrof uradalmait), akárcsak az a – már a harcokat követően egy vallomásban felbukkanó – momentum, mely szerint Szapolyai Dózsa Gergellyel üzent volna Lippa védőinek, hogy megadhatják magukat a keresztéseknek.⁸⁶

Tartománya biztonságáért egyelőre nem kellett komolyan aggódnia: egyik alvajdája, Turóci Miklós Déván várta őt, akivel futárok útján érintkezésben állt, miáltal hamarosan pontos képpel rendelkezhetett az erdélyi helyzetről és a tartományát fenyegető veszélyekről. Turóci június 7-én Szebennek írott leveléből kiderül, hogy nem véletlenül tartózkodott a Maros völgyét ellenőrző Déván. Felderítői útján innen tartotta szemmel a Maros mentén előrenyomuló kereszties csapatok mozgását és készen állt arra, hogy szükség esetén fegyveresen is beavatkozzon,⁸⁷ noha jelentős katonai erő bizonyára nem állt rendelkezésére – de nem is volt rá szüksége. Az alvajda helyzetértékelése felbecsülhetetlen forrásunk. Más értesülések mellett arról is tájékoztatta Szebent, hogy a keresztések nagyon félnek a tetteik miatt várható bosszútól, és ha valaki biztosítaná őket a kegyelemről, letennék a fegyvert. Sokan elszökösnek soraikból, de vezérük, Székely György ezek helyére még többet állít, erővel kényszerítve a vonakodókat a csatlakozásra. Dózsa csapatainak egy része most Körösbánya vidékén, a havasok között „kószál”, portyázik (*divagatur*), de – miként arról Turóci megbizonyosodott – csak Bátori István itteni birtokait akarják pusztítani.⁸⁸ Az, hogy egyes, a „kószál” szó alapján alighanem kis létszámú csapataik a Bátoriak birtokolta Körösbánya környékére, azaz az erdélyi határ közelébe is eljutottak,⁸⁹ csupán azért történt, mivel az apátfalvi támadás miatt bosszúból Dózsa elrendelte a főúri család hatalmas Zaránd megyei uradalmának, Világosvárnak a pusztítását.⁹⁰

Úgy tűnik, Turóci a külső támadásnál egyelőre sokkal jobban tartott attól, hogy Erdélyen belül az anyaországihoz hasonló felkelés támadhat, köszönhetően a kereszties hadjáratot hirdető pápai bullának, amelynek szövege végül május–június fordulóján bejutott Erdélybe. Már az előző napokban igyekezett megakadályozni a bulla kihirdetését, bizonyára Várdai püspök-

⁸⁶ Uo. 133–134.

⁸⁷ 1514. jún. 7.: „Plures habemus homines in illis partibus pro rei veritate experienda, qua intellecta officium nostrum non negligemus” (Mon. rust. 103–104.).

⁸⁸ Uo. 103.

⁸⁹ Körösbánya Zaránd megyéhez, és nem Erdélyhez tartozott, ezért túlzás a monográfia azon kijelentése, hogy Körösbánya elérésével a háború áterjedt Erdélyre: Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 184.

⁹⁰ Világosvár elfoglalására lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 96.

kel összhangban: erre kérte Szebent is, és most megköszönte a szász város ez ügyben tett óvintézkedéseit. A szebeniek ugyanakkor arról tájékoztatták az alvajdát, hogy náluk – azaz a Szászföldön – még nem tűnt fel a bulla, mire Turóci megosztotta velük új értesüléseit: a Magyarországról menekülő nemesek szerint a váradi ferences házfőnök küldte be a bullát a tartományba, de egyelőre nem tudni, hogy valahol napvilágra került-e. „Bárcsak örökre rejtve maradna!” – írja.⁹¹ Másrészt arról is tudott, hogy a bulla szövegét valaki a vízaknai alkamarások kezére adta, és az így is eljutott Erdélybe. Az alkamarások a szászvárosi ferences gvardiánnak mutatták be a bullát és elrendelték kihirdetését. Ezt azonban – már csak a földrajzi közelségből adódóan is – az alvajda sikeresen megakadályozta és az alkamarásokat is megfenyegette fejük vételével, ha nem állnak el az ezzel kapcsolatos további lépésektől.⁹² Erdélyben tehát – az alvajdák óvintézkedéseinek köszönhetően – még békés állapotok uralkodtak, amikor Szapolyai János június 7-én áthaladt a Vaskapu-hágón, hogy egy-másfél nappal később Déván személyesen is megtárgyalja alvajdájával a teendőket.⁹³

Azonban éppen ebben az egy-másfél napban történt valami, ami mindenképpen hatást gyakorolt az erdélyi történésekre. Ez nem volt más, mint hogy megérkezett a Dévától mintegy 120 kilométerre fekvő Arad megyei Lippa város – június 6-án történt – elestének a híre.⁹⁴ A vajda ezért június 9-én újabb leveleket küldött a szász városoknak, az erdélyi megyéknek, illetve minden bizonnyal a Székelyföldre is, amelyekkel a tervezett tartománygyűlést elnapolta, és most már – a vészhelyzetre tekintettel túllépve az „alkotmányos” forma betartásán, mondván: „félő, hogy a hosszú ideig tartó egyezkedéssel veszélybe sodorjuk az országot”⁹⁵ – hadiállapotot hirdetett. Intézkedését az új hírekkel támasztotta alá: a keresztesek Lippa és annak vára elfoglalása után a Maros mindkét partján napról napra tovább nyomulnak kelet felé, már elérték Kaproncát, Bulcsot, Körös- és Abrudbányát, hogy az utóbbi két mezőváros felől betörjenek Erdélybe. A vajdának két levele maradt fenn e napi keltezéssel: csak Brassótól és a Barcaságtól nem kevesebb mint 400-400 lovas és gyalogost kért,⁹⁶ Belső-Szolnok megye nemességét – minden bizonnyal a többi megyéhez hasonlóan – pedig nemcsak fejenkénti (lovas és gyalogos) hadba vonulásra szólította, hanem még a jobbágyság egytizedének a besorozását is elrendelte.⁹⁷ Mindez azt mutatja, hogy a lehető leggyorsabban egy szokásosnál jelentősebb létszámú sereget kívánt felállítani, ezúttal,

91 1514. jún. 7.: „Utinam lateant in eternum!” (Mon. rust. 103.)

92 Uo.

93 Turóci közlése szerint Szapolyai még aznap átkel a Vaskapun és reményei szerint másnap már Déván lesz (Uo.).

94 A dátumra lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 104.

95 1514. jún. 9.: „Verendum igitur erit, ne per longam consultationem huic regno periculum eveniat” (Mon. rust. 105., Szapolyai oklt. 347.).

96 1514. jún. 9.: Mon. rust. 106., Szapolyai oklt. 345–346.

97 1514. jún. 9.: Mon. rust. 105., Szapolyai oklt. 346–347.

miként Brassónak írta, figyelmen kívül hagyva a rendek hadakozással kapcsolatos kiváltságait. A csapatoknak a Torda–Gyulafehérvár közötti hadiút egyik állomásán, Enyeden kellett gyülekezniük június 18-ig.⁹⁸

A legfontosabb kérdés, mi volt Szapolyai terve e nagy létszámú sereggel. Ha csak a mozgósítást elrendelő leveleket vesszük szemügyre, arra a következtetésre juthatunk, hogy tisztségéből adódóan természetesen tartománya védelme. A későbbi fejleményekből azonban arra is gondolhatnánk, hogy Dózsa legyőzése érdekében a vajda már eleve Erdély határain kívülre kívánta vezetni hadait, és az is kétségtelen, hogy az erdélyi rendeket a legegyszerűbben és leggyorsabban az otthonuk védelmére tett hivatkozással lehetett mozgósítani. Ha azonban mérlegeljük Lippa és Déva távolságát, illetve azt a tényt, hogy a keresztes vezér nem rögtön hagyta el Lippa környékét, seregének egyes részei pedig folytatták a környék hódoltatását – például a város közelében, a Maros túlsópartján fekvő Solymos várát június 11-én szerezték csak meg⁹⁹ –, bizonyos, hogy a vajdának és környezetének még nem lehetett elegendő információja arról, merre tart az ellenséges fősereg, amely végül június 13-án vette körül a Lippától délnyugatra, mintegy 60 kilométerre fekvő Temesvárt. Azaz június 9-én az Erdély elleni közvetlen keresztes támadás még nem volt kizárható.

Tény és való, Lippa keresztes megszállása mint hivatkozási alap határozottan megkönnyítette a vajda helyzetét, hiszen az addig távolinak tűnő eseményeket az erdélyiek számára közvetlen veszedelemként lehetett beállítani. A seregek gyülekezését mindenáron felgyorsítani szándékozó vajda persze nem tartózkodott leveleiben némi csúsztatástól sem. Láthattuk, két nappal korábban az alvajda még csak Körösbánya körül portyázó keresztesekről számolt be, akiket nem igazán tartott veszélyesnek, hiszen „csak” Bátor István uradalmait akarták dúlni. Az azonban éppen ebből az időrendből adódóan egyértelműen látszik, hogy Szapolyai tudatosan állította be június 9-én úgy a helyzetet, mintha maga a Lippát elfoglaló sereg vonult volna tovább kelet felé egészen Körös- és Abrudbányáig, holott oda csak a már több nappal korábban a főseregtől elszakadt és a Turóci alvajda által is említett kis létszámú portyázó alakulatok juthattak el. A felsorolt települések közül egyedül Abrudbánya helyezkedik el Erdélyben, a vajda levelei azonban e mezővárossal kapcsolatban is úgy fogalmaznak, mint Körösbányát illetően: a keresztesek „a két mezővárost már elérték”, illetve azokba „behatolni igyekeznek”.¹⁰⁰ Mivel egy komolyabb védmű nélküli mezővárosba való behatolás egy jelentősebb keresztes seregnek nem okozhatott gondot, biztosnak vélem, hogy Abrudbá-

⁹⁸ Az újkorban ugyancsak ez a hadiút volt a megszokott gyülekezési hely, lásd B. Szabó János–Somogyi Győző: *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege*. Bp., 1996. 19., 41.

⁹⁹ Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 106.

¹⁰⁰ 1514. jún. 9.: „insuper oppida quoque Keresbanya et Abrudbanya attigerunt et intrare festinant” (Mon. rust. 105., Szapolyai oklt. 347.).

nyához nem jutott el számottevő ellenséges haderő – a tudatosan eltúlzott hír lélektani hatása azonban jelentős lehetett.

Ezt a valószínűnek tűnő elképzelést azonban megkérdőjelezi az eddigi szakirodalom, amely Erdély délnyugati részén is erős keresztes aktivitással számol, az eseményeket ráadásul az Abrudbányánál megjelent felkelőkhöz köti. Ha azonban az erre vonatkozó forrásokat szemügyre vesszük, kiderül, hogy azok állítása korántsem megingathatatlan.

Fekete Nagy Antal és Barta Gábor monográfiája a Délnyugat-Erdélyre vonatkozó elszórt – és pontos időponthoz sohasem köthető – adatokat egy kronológiai sorra igyekezett felfűzni a forrásokban szereplő települések földrajzi elhelyezkedése alapján.¹⁰¹ Elbeszélésüknél erősen támaszkodtak Márki Sándor hat évtizeddel korábbi rekonstrukciójára.¹⁰² Hozzá hasonlóan azonban nem fordítottak kellő figyelmet a források hitelességének, illetve tartalmának a vizsgálatára. Elbeszélésük szerint a keresztes előőrς Abrudbánya után Zalatna felé indult, amelynek bizonyítéka a mezővároshoz közeli (1) *Galac* feldúlása lett volna. De mi a forrása ennek a hadmozdulatnak? Az, hogy Csúcsi Tomori István 1514 decemberében előadta a király előtt, hogy a parasztháború során elpusztultak Csúcs és Galac egész birtokra és három további, Fehér megyében fekvő rész birtokra vonatkozó oklevelei. Emiatt az uralkodó új adományt állított ki az említett javakra, és elrendelte azok iktatását Tomori részére.¹⁰³ Fontos megjegyezni: semmi sem utal arra, hogy Tomori éppen Galacon őrizte volna okleveleit. De még ha el is fogadjuk ezt a feltételezést, akkor is meg kell jegyeznünk, hogy a Zalatna melletti (Ompoly) galac földesura az erdélyi káptalan volt, míg Tomori ugyanilyen nevű faluja ettől mintegy 180 kilométerrel keletre, Fogaras térszomszédságában terült el.¹⁰⁴

A történelmi rekonstrukció szerint vélhetően ugyanez az előőrς ostromolta meg a (2) *torockói várat*. A forrás itt a Torockai Ferenc által 1516 novemberében kieszközölt új adomány volt, amellyel II. Lajos király neki adományozta a teljes torockói várat és uradalmát. Ferenc elmondása szerint a parasztháború idején a „paraszti áradat” előzönlötte Torockót is, és a várat a helyi jobbágyok árulása segítségével elfoglalták, ekkor pusztultak el helyben őrzött oklevelei, amelynek bizonyítására Ferenc letört pecsétet mutatott fel a király előtt.¹⁰⁵ Már Márki Sándor megjegyezte, hogy a parasztok támadása végeredményben Ferenc javára vált, mivel 1514 előtt csak a vár fele része volt a kezén, az 1516. évi új adomány viszont az egész uradalmat a részére biztosította.¹⁰⁶ Ez már önmagában gyanússá teszi azt, történt-e bármi is Torockó váránál 1514-ben. Még nagyobb a gond a keresztesek másik várfoglalásával, a Gyulafehérvártól nem messze fekvő (3) *Kecskésvár* esetével is. Az ezzel kapcsolatos híradás csak a nagy oklevél-hamisító, Kemény József

101 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 187.

102 Márki S.: Dósa 443–459.

103 1514. dec. 4.: Mon. rust. 294–295.

104 Lásd pl. 1505: DL 31161., DF 277694., valamint 1507–1534: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, I–II. (1289–1556.) Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta *Jakó Zsigmond*. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) II. (a továbbiakban: Kolozsmonostor II.) 3416., 3839., 4165., 4465. sz.

105 1516. nov. 9.: Mon. rust. 414–416.

106 Márki S.: Dósa 448.

másolatai között maradt fenn, és az erről szóló oklevél valóban egyértelmű hamisítvány, nem beszélve arról, hogy a várat utoljára 14. századi források említik.¹⁰⁷ A keresztesek délnyugat-erdélyi előretörésének bizonyítéka lehetne még (4) Gáldtő feldúlása. A Gyulafehérvártól északra fekvő település egyik ura, Gáldtői Tamás 1521-ben kért újadományt öt Fehér megyei faluban lévő birtokrészére vonatkozóan, arra hivatkozva, hogy e javairól szóló bizonyító iratai a parasztháború alatt megsemmisültek.¹⁰⁸ Amellett, hogy nem tudjuk, hol őrizte okleveleit (persze a legvalószínűbb az, hogy éppen Gáldtőn), az eltelt hét év is némileg gyanússá teszi elbeszélése valóság alapját: nehezen lehet elképzelni ugyanis olyan tényezőt, amely megakadályozta volna az ügy elintézését, azaz a folyamodvány beadását 1514 őszén. Az is zavaró körülmény, hogy a névadó település a Gyulafehérvárt és Tordát összekötő, hadiútként is használt útvonalon feküdt, és június 9-től kezdődően bizonyosan kisebb-nagyobb hadak járta terület volt, így a keresztesek számára egy itteni támadás igen kockázatos lépésnek ígérkezett volna. Lényegében ugyanez a helyzet (5) *Lőrincréve* és (6) *Meggykerék* esetében.¹⁰⁹ A két szomszédos település Gáldtőtől északra, ugyanazon hadiút közelében, de a Maros bal partján terül el, és a parasztháború idején az erdélyi székesegyházban lévő két oltár tulajdonában állt. Az oltárigazgatók 1520-ban, illetve 1521-ben folyamodtak újadományért az uralkodóhoz.¹¹⁰ Az előbb említett földrajzi fekvésen, azaz a hadiúthoz való közelségen, valamint az eltelt hat-hét éven túl az az ezúttal bizonyosnak tűnő szempont, hogy a felkelés idején állítólag elveszett iratokat nyilvánvalóan nem a helyszínen, hanem Gyulafehérváron őrizték,¹¹¹ még inkább arra utal, hogy a két esetben nem szükséges valóban megtörtént paraszti fosztogatásra gondolnunk. E kései, mindenféle részletet nélkülöző, parasztháborúra történő utalások célja egyértelműnek látszik: a tulajdonosok erre hivatkozva érték el azt, hogy a jövőben sohase kelljen bemutatniuk régi birtokjogi irataikat, hanem elegendő legyen birtoklásukat a sziklaszilárd királyi adománnyal védelmezni. Ezek az újadományok a tulajdonjog szempontjából mintegy *tabula rasát* teremtettek. Végül az eddigiek megkoronázásaként álljon itt (7) *Szászcsanád* esete. A harcokban mindvégig részt vevő Tomori Pál fogarasi várnagy 1514 novemberében elérte az udvarban, hogy az uralkodó újadományban részesítse familiárisait, Mártonfalvi Cseh Bálint fiait ezek különböző jogcímen bírt Fehér megyei birtokrészeit illetően. Az adományosok arra hivatkoztak, hogy e javaikról szóló bizonyító irataikat korábban a biztonság kedvéért Csanádon helyezték el, de a felkelés idején a parasztok elégették.¹¹² Régóta elterjedt az az értelmezés, hogy ez a híradás

107 Lásd erről részletesen Horváth Richárd e kötetben megjelenő tanulmányát.

108 1521. máj. 26.: Mon. rust. 516–517.

109 Az e településekre vonatkozó két iratot a Mon. rust. nem tartalmazza, azokat Vekov Károly kutatásai hozták napvilágra. Lásd *Vekov Károly*: Két eddig ismeretlen oklevél az erdélyi 1514-es eseményekről. In: Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese, Pakó László. Kolozsvár, 2015. (Megjelenés alatt.) Ezúton is köszönetet mondok Vekov Károlynak, hogy kéziratát önzetlennül elküldte még annak megjelenése előtt.

110 1520. jún. 21.: DF 277766., 1521. márc. 26.: DF 277777., feldolgozásukat lásd *Vekov K.*: Két eddig ismeretlen.

111 Egyedül a meggykeréki oklevél tesz említést arról, hogy az iratokat a felkelés alatt néhai Vervölgyi Miklós oltárigazgató házából idegenítették el más holmival együtt (DF 277777.).

112 1514. nov. 30.: Mon. rust. 292–293.

a Mártonfalviak birtokaival egy megyében fekvő – igaz, azoktól több mint 50 kilométerre fekvő – Szászcsanád nevét őrizte meg, ráadásul az adat hatására a szakirodalom még egy fantomerősséget is ideképzelt, noha ennek létét semmilyen középkori forrás nem igazolja.¹¹³ Az azonosítás elé számos logikai akadály gördül: a település Abrudbányától mintegy 120 kilométerre fekszik, messze túl a Gyulafehérvár–Torda közötti hadiúton, amely június 9. után a gyülekező seregek első számú felvonulási területe lett. Ráadásul magától értetődő, hogy ha egy királyi oklevél Csanádról tesz említést *Chanadinum* formában, akkor az nem jelentheti a kevésbé jelentős szász települést, csak és kizárólag a Maros menti püspöki székhelyet, amelyről köztudott volt, hogy Dózsa seregének a kezére került. A forrásban szereplő Csanádnak tehát semmi köze nincs Szászcsanádhoz, még akkor sem, ha nem tudunk válaszolni arra a természetyszerűleg felmerülő kérdésre, miért helyezte el okleveleit egy Fehér megyei család a távoli Csanád megyében – a legvalószínűbb válasz az, hogy nem is helyezte el: a Cseh család ilyen-olyan birtokjogait ekkortól egységesen a királyi adomány biztosította. Meg kell jegyezni, hogy a monográfia sem egységes a településnév azonosításának kérdésében: a csanádi események tárgyalásánál éppúgy felhasználja a Mártonfalvi Csehek részére kibocsátott királyi oklevelet, mint az erdélyiekénél, ahol (szász)csanádi várkastélyról tesz említést.¹¹⁴ Az adat kétszeres felhasználása ugyancsak Márki Sándorra megy vissza, aki azonban egy jegyzetben még közölte kétségeit a módszerrel,¹¹⁵ de elfogadta az erdélyi azonosítást. Úgy vélte, ezt megerősíti az is, hogy a Szászcsanádhoz közeli (8) *Balászfalva* nemeseit a parasztháború idején elhagyták jobbágyaik: igen ám, de az erről szóló oklevél a Balászfalvától 200 kilométerre fekvő Doboka megyei Kajlán és Szentandrásen élt s onnan Besztercére szökött jobbágyokról szól, akiknek az urai ráadásul nem is a Fehér, hanem a Doboka megyei (Alsó)Balászfalváról származtak.¹¹⁶

Ha fel is tűntek tehát Abrudbánya környékén keresztesek, úgy tűnik, nem jutottak túl a mezőváros közvetlen környékén. Kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy Erdély déli része a Szászfölddel és a Székelyfölddel együtt – a gyors vajdai intézkedéseknek köszönhetően – mindvégig teljesen kimaradt a parasztháború eseményeinek forgatagából.¹¹⁷ A vajda tehát nem azért

113 Márki S.: Dósa 444–445.; Koppány Tibor: A középkori Magyarország kastélyai. (Művészettörténeti füzetek 26.) Bp., 1999. 129.

114 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 99., 187.

115 Márki S.: Dósa 444., különösen a 12. jegyzet.

116 Márki S.: Dósa 446. – Emiatt az esetet a monográfia helyesen már a dobokai események ismertetésénél említi.

117 A törcsváriak és a brassóiak nézeteltérése (Márki S.: Dósa 456–459.) semmilyen szálon nem kapcsolódik a parasztháborúhoz. – Ugyanez mondható Székely János már régóta tartó szászföldi szervezkedéséről, annak ellenére, hogy öt évvel később egy oklevél a keresztesek kapitányának írja (1520. jún. 27.: Mon. rust. 505–506.). Székely Jánosra lásd *Gustav Gündisch–Paul Binder: Främintäri in Transilvania in preajma războiului țărănesc din 1514. Răzvrătirea lui Ioan Secuului. Studii. Revistă de istorie* 20. (1967/2) 289–305., megölésére, amely azonban nem értelmezhető a Dózsa-felkelés eseményeként, lásd Erdélyi G.: A Dózsa-felkelés 474–475.

maradt még néhány napot Déván (június 13-ig vagy 14-ig),¹¹⁸ mert tartott az abrudbányai portyázóktól, hanem kívárta azt a hírt, amely beszámolt arról, hogy Dózsa főseége Lippon után végül nem vonult tovább Erdély felé, hanem délnyugatnak fordult. Legkorábban ettől a pillanattól kezdve tételezhetjük fel azt, hogy Szapolyai seregeit Erdélyen kívülre kívárta vezetni.¹¹⁹ Nem kockáztatott tehát semmit, amikor maga is elindult Enyed felé, hogy jelenlétével is hangsúlyt adjon a toborzás sürgető voltának és megbeszéléseket folytasson a rendekkel a teendőkről. Egyúttal nyugodtan kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy a Maros vonalát őrizetlenül hagyta: a Bulgáriába menő expedíciós sereg egy része minden bizonnyal Déva körül maradt,¹²⁰ és június 14-én a közeli szászvárosi vár megerősítéséről is gondoskodott, mikor a helyszínre érve ott hiányosságokat tapasztalt.¹²¹ Szapolyai talán éppen az általa kijelölt napon ért Enyedre: másnap mindenesetre már innen keltezte levelét.¹²²

Készülődés az enyedi táborban

Már a június 9-i mozgósító levelekből egyértelműen látszik, hogy Szapolyai vajda – tudatában lévén annak, hogy a magyarországi események híre, de talán a keresztes bulla szövege is ismertté váltak Erdélyben – számított arra, hogy a keresztet tartományában is sokan magukra öltik. Mivel a tartomány védelme, sőt egy esetleges Dózsa elleni támadás szempontjából elengedhetetlen volt, hogy a hátszínre ne fenyegetse belső lázongás, a vajda már ekkor szigorúan arra utasította a megyésispánokat, hogy helyetteseiket hagyják otthon, akik napról napra járkák be a megyét, és ha bujtogató nemeseket vagy nemeseket találnának, azonnal avatkozzanak közbe, a vétkeseket fogják el, és szükség esetén akár halálbüntetéssel is sújtásuk.¹²³

A szigorú intézkedés mégsem volt elég hatásos, és bekövetkezett az, amitől mindenki tartott: az Enyedre érkező nemesek számolhattak be „a felkelő rablók és Albert nevű kóborló kapitányuk” tevékenységéről. A vajda parancsot is adott a Tordán időző erdélyi sókamarásoknak és Beszterce városának, hogy fogják el a kereszteseket, előbbiek pedig június 18-án az ügy-

118 Jún. 10-én még Déván tartózkodik, és csak 14-én kelte az innen kb. 26 km-re fekvő Szászvárosból: Szapolyai oklt. 347–349.

119 Jún. 10-i levelében Brassótól két ágyút és minél több „tarpajzsot” kért magához (azaz Déváról), azzal a megokolással, hogy nem engedheti meg, hogy a keresztesek Erdélybe is betörjenek: Mon. rust. 107., Szapolyai oklt. 347–348.

120 Sajnos semmilyen támponttal nem rendelkezünk arról, hogy milyen és mekkora sereggel ment Szapolyai Bulgáriába. A vonatkozó szakirodalom nem számol az expedíció katonáival, pedig logikus gondolat, hogy a vajda a vészhelyzetben nem eresztette szélnek seregét. Ez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy a vajda egy jún. 29-i, Szászsebesen kelt oklevelében (Mon. rust. 135., Szapolyai oklt. 353.) Szászvárosra túl (azaz Déva előtt) táborozó hadairól ír.

121 1514. jún. 14.: Mon. rust. 111., Szapolyai oklt. 348–349.

122 1514. jún. 19.: Mon. rust. 120., Szapolyai oklt. 350–351.

123 1514. jún. 9.: Mon. rust. 105., Szapolyai oklt. 347.

ben szintén Besztercéhez fordultak.¹²⁴ Talán nem túlzás ebből arra következtetni, hogy Albert kapitány szervezkedése ekkoriban elsősorban Beszterce környékét, Doboka megye területét érinthette. Minden bizonnyal ez magyarázza a vajda másnapi, június 19-i intézkedését is: ebben éppen Beszterce városát hatalmazta fel arra, hogy az esetlegesen elfogott felkelőket lefejezzék, megnyúzzák, karóba húzzák és a legszörnyűbb kínzásokkal megöljék.¹²⁵ „Szörnyűbb statáriumot Magyarországon még senki sem hirdetett, mint Szapolyai János, ki Dósa Györggyel szemben így vette át az ellenforradalom szervezését és vezetését” – írta Márki Sándor 1913-ban.¹²⁶ Az intézkedés azonban aligha az öncélú kegyetlenkedésről szólt, sokkal inkább arról, hogy a vajda e felhatalmazás kihirdetésével, a lakosság felkelésre hajló részének megfélemlítésével és végső esetben példa statuálásával kívánta megakadályozni a mozgalom továbbterjedését. Az ekkoriban és a parasztháború utáni években kelt és a parasztok károkozásairól vagy tevékenységéről beszámoló erdélyi források – amelyek pontos időponthoz sohasem köthetők – egy része Doboka megyei történetekről számol be: Kajláról és Szentandrásról jobbágyságok szöktek a besztercei uradalomba, Cegén a palatkai lakosok okoztak károkat a földesuraknak, továbbá Viceről származott az a varga, akit később a keresztesek kapitányának neveztek (*a településeket lásd a térképen*).¹²⁷ (Természetesen nem tudjuk, hogy a varga és Albert kapitány ugyanaz vagy két külön személy volt-e.¹²⁸) A Doboka megyei nemesek, akik a vajda hívásának megfelelően hadba szálltak, jogosan aggódtak családjukért: az Ősi Jankafiak egyik tagja és más nemesek június 27-én arról panaszkodtak a vajdának, hogy bár szerették volna családjukat Beszterce védelmet nyújtó falai között tudni, a város megtagadta erre vonatkozó kérésüket. A vajda ezért arra utasította Besztercét, hogy engedje be a nemesi családokat otthonukból menekítendő értékeikkel együtt.¹²⁹ Úgy tűnik tehát, hogy ez a mezősgéi vidék volt az egyedüli, kifejezetten és eredendően erdélyinek tekinthető keresztes góc.¹³⁰ Az itt gyülekező keresztesek számáról, összetételéről és szervezetségéről azonban semmilyen ismeretünk nincs. Az általuk

124 1514. jún. 18.: „hos latrones insurgentes ac etiam divagantem capitaneum ipsorum Albertum nomine” (DF 247579., kiadása: Mon. rust. 119., amely azonban *divagantes*-t ír, ami nehezen értelmezhetővé teszi a szöveget).

125 1514. jún. 19.: Mon. rust. 120., Szapolyai oklt. 350–351.

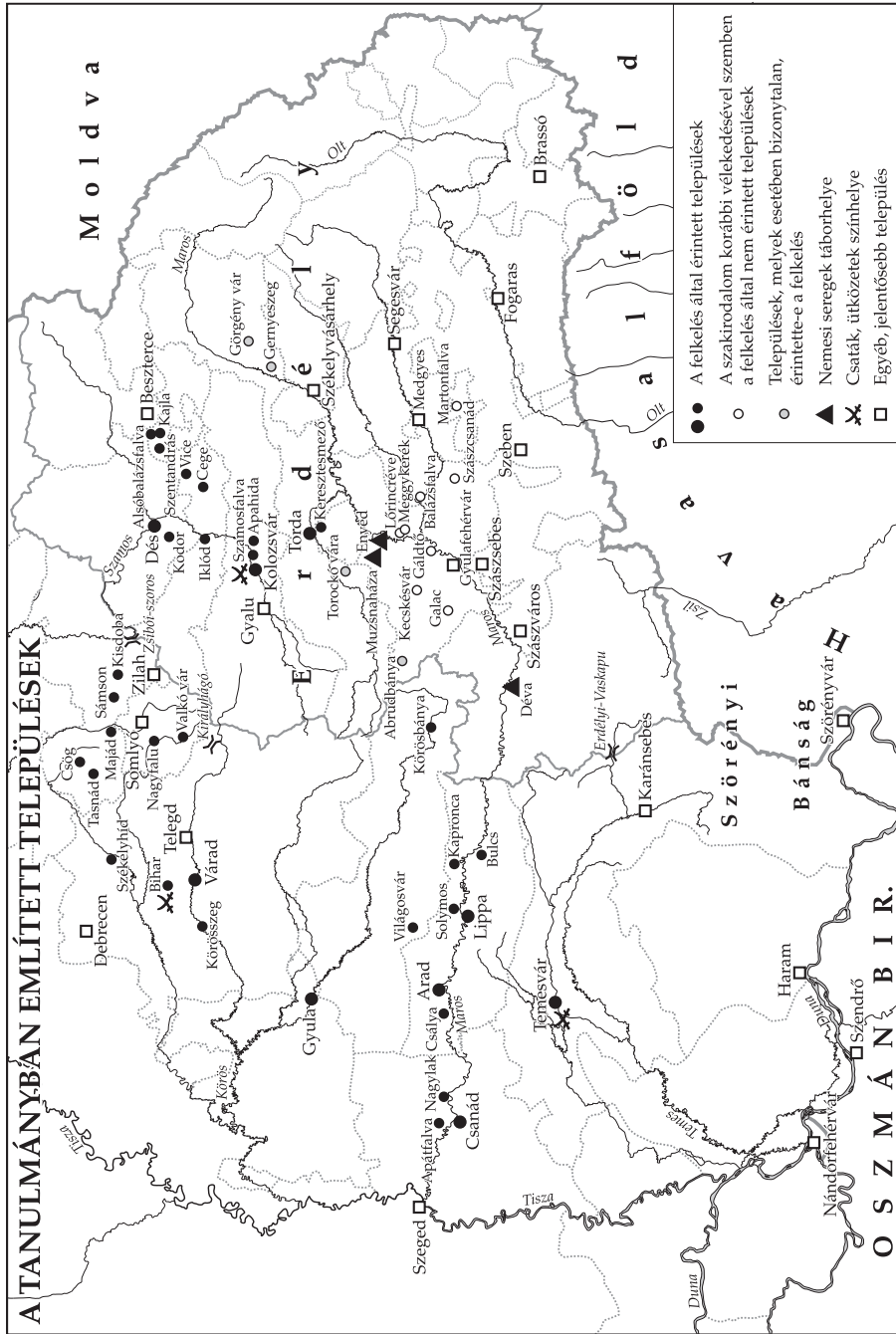
126 Márki S.: Dósa 422.

127 *Kajla és Szentandrás*: Mon. rust. 233. – *Palatka és Cége*: 1516. márc. 7.: A Wass család cegei levéltára. Szerk. Valentiny Antal–W. Kovács András. Kolozsvár, 2006. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3.) 619. sz. (A kár összege valójában 200, esetleg 150 forint, lásd DF 255360.) – *Vice*: 1515. febr. 18.: Mon. rust. 328., Szapolyai oklt. 361–362. – Részletesen lásd *Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború* 186.

128 Márki Sándor azonos személyeknek vélte: Márki S.: Dósa 507.

129 1514. jún. 27.: Mon. rust. 133., Szapolyai oklt. 352.

130 Az időrend nem engedi meg a monográfia azon feltételezését, hogy „ez az első itteni keresztes had is kívülről, a szatmári és máramarosi harcterről szivárgott be a Szamos völgyébe” (*Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború* 186.).

fenyegetett terület kiterjedésének meghatározásához ugyanakkor némi kiegészítéssel szolgál Barlabási Lénárt alvajda június 29-én, Kolozsvárról kelt levele, melyben arra kérte a besztercei bírót, hogy tekintettel a keresztiesekről szóló hírekre, szállíttasson puskaport a görgényi várba.¹³¹ Ez jól mutatja, hogy a talán Albert kapitánnyal induló helyi mozgalom június végére már Torda megye északkeleti részét, Görgény környékét is veszélyeztette.¹³²

A Beszterce és Görgény közötti területen tevékenykedő, a fennmaradt források, illetve azok kis száma és tartalma alapján jelentősnek kevésbé tűnő kereszties alakulatok vélhetően nem akadályozták volna meg Szapolyai vajda azon – Várdai Ferenc püspök által (is) szorgalmazott¹³³ – tervét, hogy az Enyeden összegyűlt seregek túlnyomó többségét Temesvár alá vezesse. Ehhez egy sokkal szervezettebb kereszties sereg volt szükség, amely csak később, júliusban tört be Erdélybe a Szilágyság felől. Ahhoz, hogy Szapolyai vajda haditervét és az erdélyi eseményeket megértsük, tudnunk kell, hogy Enyeden milyen ismeretekkel rendelkezhettek az Erdély északi részét fenyegető, a tartományon kívülről jelentkező veszedelmekről. Össze kell tehát foglalnunk mindazt, amit a májusi és júniusi bihari és szilágysági események időrendjéről tudunk.¹³⁴

Mindenekelőtt a Várad környékén lezajlott harcokról kell szólnunk. A történeti kutatás 1514 folyamán legalább négy váradi, illetve Várad környéki ütközetet tart számon.¹³⁵ A monográfia ezek közül az elsőt, melyet egyben a parasztháború első csatájának is tart, május 22-ére helyezi, a *Wunderzeichen* című bécsi, illetve augsburgi röplap értesülésére támaszkodva.¹³⁶ Eszerint Váradtól két mérföldre egy ezerfős nemesi kontingens rátámadt a keresztiesekre, akik azonban megöltek közülük ötszázat, miközben csak ötven embert veszítettek. A túlélők nagy része ezt követően „ide, Budára” (*her gen Ofen*) menekült.¹³⁷ A történet számos sebből vérzik, kísérletet lehet ugyanakkor tenni értelmezésére. Előtte azonban okvetlenül hangsúlyoznunk kell, hogy az újabb kutatások szerint a röplap értesüléseit nem május 25-én, hanem egy héttel korábban, május 17-én,

131 1514. jún. 29.: Mon. rust. 135.

132 Egy 1517. évi oklevél szerint a Somkerek-i Erdélyi család oklevelei is elpusztultak a parasztháború idején (Mon. rust. 440.). Ha a panasz igaz lenne, leginkább a közelben fekvő gerjeszegi kastély felpredálására gondolhatnánk. És bár igaz, hogy a család később a királyi udvarban több oklevél átírását is kérte, valójában gazdag levéltári iratanyaguk maradt fenn.

133 Az erdélyi kanonok Taurinus kiemeli prelátusa kezdeményező szerepét a temesvári hadjáratról kapcsolatban: *Stephani Taurini Olomucensis: Stauromachia id est cruciatorum servile bellum. Viennae, 1519. V. 1–28.* – A püspök 1515-ben feloldozását kérte Rómában, mivel „a haza védelméért igazságos háborúban vett részt fegyveresen, miáltal kiközösítés sújtja”. Erdélyi G.: A Dózsa-felkelés 469.

134 Nem kívánok ezúttal szólni az időponthoz nem köthető, csupán későbbi, sokszor bizonytalan utalásokból ismert kereszties károkozásokról. Ezek felsorolását lásd Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 110–114., 181–183.*

135 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 93–94., 110–114., 181–183., 206–208.*

136 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború 93–94., 110.*

137 1514: Mon. rust. 316–317. – Ötszáz helyett nyolcszáz áldozatról számol be egy közel azonos szövegű kézirat: Borsá G.: *Korabeli tudósítások 339.*

esetleg 18-án vetették papírra Budán.¹³⁸ Ebből viszont az következik, hogy a Várad közeli állítólagos ütközet – amelynek dátumát a rölap alapjául szolgáló levél „a most elmúlt hétfőn” keltezéssel határoz meg – nem május 22-én, hanem május 15-én zajlott le. Ez az időpont viszont rendkívül korai, hiszen majdnem másfél héttel megelőzi az apátfalvi és a nagylaki csatákat. A létszámok tekintetében jól láthatóan mesébe illő leírást leszámítva a kizárólag budai és Pest megyei eseményekről beszámoló rölap ugyanakkor önnönmagát leplezi le: ha az ütközet és a lejegyzés ideje között csupán két vagy három nap telt volna el, a menekülő nemesek a 260 kilométerre fekvő Várad közeléből – a két mérföld körülbelül 16 kilométerrel módosíthatja a távolságot – nem érhetek volna Budára. Az ellentmondás feloldására megítélésem szerint egy megoldás kínálkozik: a menekültek valójában a német olvasók számára is ismert Várad *felől*, azaz a Várad és Buda közötti országúton érkeztek a fővárosba, de nem a távoli város közelében jártak pórul, hanem valahol útközben. Két-három nap alatt véleményem szerint lovon sebes tempóban legfeljebb 100–150 kilométert lehetett megtenni. És mivel a pesti táborból a Délvidék felé induló keresztes sereg a monográfia hihető rekonstrukciója szerint május 9-én vagy 10-én hagyta el addigi táborhelyét és Mezőtúrig biztosan a Váradra menő országutat használta, nem tudok másra gondolni, mint hogy a rölapban egy nemesi alakulat és e sereg vagy annak egy része közötti összetűzés híre csapódott le. A parasztháború ismert eseményei között azonban csak egy olyat találunk, amely ráillik az eddigiekben elmondottakra, nevezetesen azt, amely a Budától mintegy 160 kilométerre lévő Mezőtúron történt, Dózsa György főszereplésével.¹³⁹ Ha következtetéseim tarthatók, akkor viszont a pesti tábortól való jelentős távolság (kb. 140 kilométer) és az indulástól eltelt rövid idő (5-6 nap) miatt arra kell gondolnunk, hogy a túri összetűzésben csak egy keresztes lovas alakulat vett részt, ami egyébként teljesen egybevág ismereteinkkel.¹⁴⁰

Jóllehet az „első váradi csata” tehát Váradtól valójában igen messze zajlott le, azt bizonyosnak tartom, hogy májusban már a püspöki székhely mellett is gyülekeztek a keresztesek.¹⁴¹ Vajai Ferenc úgy fogalmazott atyafiához,

138 Lásd Borsá G.: Korabeli tudósítások 326., valamint Lakatos Bálint jelen kötetben megjelent tanulmányát.

139 A „Bécsi Névtelen” (Kluch János: Adalék az 1514-iki pórlázadáshoz és a mohácsi vészhez. Történelmi Tár 1905. 274.), valamint Szerémi György (Szerémi 59.) számol be az eseményről (vö. Barta G.: Georgius Zekeltől 72.). Előbbi szerint „minden rossz Túron kezdődött”: keresztesek gyülekeztek itt, akiket a nemesek „elkezdték fegyverrel háborgatni”, illetve kigúnyolták őket, majd „felkeltek ellenük, akik ugyancsak őellenük, és elkezdtek fosztogatni és minden gazságot elkövetni”. Végül néhány vétkes kereszttest Budára szállítottak és kivégeztek. Szerémi szerint Dózsa itt ölt meg egy adószedőt.

140 Szerémi György Mezőtúrig csak lovasokról tesz említést: Szerémi 59. Vö. C. Tóth Norbert tanulmányát jelen kötetben a keresztes sereg összetételéről.

141 Váradot mint gyülekezési helyet említi a parasztháborúval kapcsolatban kevésbé szavahihe-tő Istvánffy is (Istvánffy 129.), de persze nem zárható ki, hogy nem értesülésről, hanem utólagos rekonstrukcióról van szó, amit „Fejérvár” feltüntetése is gyámolít. Vö. Barta G.: *Fekete Nagy A.: Parasztháború* 61. – Az egyik Várad környéki toborzót is ismerjük Bihari Miklós

Vajai Imre váradi kanonokhoz Budáról intézett május 28-i levelében, hogy a két városban ugyan hasonló a helyzet, de Budán azért rosszabb, mivel ott már sétálni sem lehet biztonságban.¹⁴² De ugyanerre utalhat Turóci Miklós alvajda fentebb már említett június 7-i megjegyzése, mely szerint a váradi ferences gvardián küldhette be a keresztes bulla szövegét Erdélybe,¹⁴³ ami azt sejteti, hogy a szöveget a házfőnök a toborzás céljából kapta meg.¹⁴⁴ Mindazonáltal fontos hangsúlyozni, hogy Szapolyai János vajda június első felében kelt leveleiben mindig csak a Maros völgye felől közeledő veszélyekre hivatkozott, noha méltán gondolhatjuk azt, hogy utalt volna az Erdéllyel szomszédos bihari terület felőli fenyegetésre is, ha Várad környékén a nemesek már valóban komoly üldöztetést szenvedtek volna el.

Több korabeli forrásunk szól ugyanakkor Várad elfoglalásáról és kifosztásáról. A források ezt egységesen Lőrinc papnak tulajdonítják,¹⁴⁵ és kétségtelen tény, hogy július 4-én már Prágába is eljutott a híre.¹⁴⁶ Jogosnak tűnik így a monográfia következtetése, miszerint ennek az eseménynek legkésőbb június közepén be kellett következnie.¹⁴⁷ Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy június 16-án a Pestszentlőrinc mellett összegyűlt nemesek úgy fogalmaztak levelükben, hogy Dózsa seregei a Marostól egészen Váradig és Debrecenig kiirtották a nemeseket.¹⁴⁸ Talán nem erőltetett ezt úgy értelmezni, hogy legkésőbb e napra a bihari város kifosztásának a híre eljutott Pest mellé. A mintegy 250 kilométeres távolság áthidalására legalább öt napot kell számítanunk, ami azt jelenti, hogy az eseményre legkésőbb június 11. körül kerülhetett sor. Azt azonban az eddigi történeti rekonstrukcióval ellentétben nyugodtan kizárhatjuk, hogy

személyében, aki 1523-ban – mint a bihari plébániaegyházban lévő Szent Mihály-oltár igazgatója – nyújtott be kérvényt a Szentszékhez: *Erdélyi G.*: A Dózsa-felkelés 470., 473.

142 1514. máj. 28.: „Nova habemus communis cum d(ominationibus) vestris et – ut reor – hic peiora quam illic, hiis enim proximis diebus non erat etiam in plateis tutum ambulare” (Mon. rust. 87.).

143 1514. jún. 7.: Mon. rust. 103.

144 Márki Sándor a váradi püspökség üresedése (vö. *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I–III. Nagyvárad, 1883–1884. I. 367–369.) miatt a székeskáptalan tisztviselői között kereste a bulla kihirdetőjét: *Márki S.*: Dósa 358. – A püspökség élére ekkor már kinevezték Perényi Imre nádor fiát, Ferencet, de a várat és a püspöki birtokokat a nádor familiárisai irányították. Lásd 1513. okt. 17.: DL 101467. (az adatot köszönöm C. Tóth Norbertnek), valamint 1515. szept. 2.: *Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás*: Némethi Pál budai kanonok, majd bozóki prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II.* Szerk. Bárány Attila–Dreska Gábor–Szovák Kornél. Budapest–Debrecen, 2014. 102–104.

145 A nürnbergi kéziratok mindegyike, de lásd elsősorban az E jelű szöveget (Buda, 1514. aug. 7. után, *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.), Panormitanus (1514. nov.: Mon. rust. 245.), Szerémi György (Szerémi 68–69.), Verancsics Antal (Verancsics 6–7.). – A szakirodalomban ezt egyedül Márki Sándor nem fogadta el, ő ugyanis a több Lőrinc nevű kapitányt – túlzottan támaszkodva Istvánffyra – egy személynek vette, és ezt a Lőrinc papot a Duna–Tisza közében kereste: *Márki S.*: Dósa 362., 371–378., 497., de főként 365., 505.

146 1514. júl. 4.: Mon. rust. 147.

147 *Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 114.

148 1514. jún. 16.: Mon. rust. 116.

a keresztések a váradi várat is elfoglalták volna:¹⁴⁹ a források mindegyike hangsúlyozottan csak a város kifosztásáról tesz említést,¹⁵⁰ sőt több, magyarországi híreket tartalmazó s Nürnbergbe került német levél kifejezetten közli is, hogy a várat nem tudták bevenni, csak az előtte lévő teret égették fel.¹⁵¹ A külföldiek számára különösen érdekes tudósítás lehetett, hogy a városban rendkívül sok Magyarországról és Erdélyből érkező áru veszett oda.¹⁵² Szerémi György elbeszélését – mely szerint Váradból Pöstyéni Gergely, a püspökség kormányzója kitámadt a Körösszeg ostromával foglalatосkodó Lőrinc papra, a vállalkozás azonban balul sült el és a keresztések Váradig üldözték a támadókat¹⁵³ – nem tartom kizártnak és akár a váradi fosztogatás közvetlen előzményének is lehetne tekinteni. Mivel tehát a váradi vár nem esett el, értelemszerűen nem szükséges arra gondolnunk, hogy Lőrinc pap Várad alóli elvonulását követően egy újabb, immáron harmadik csatára is sor került, melynek során a nemesek viszszafooglalták volna a várat.¹⁵⁴

Félretéve most a Váraddal kapcsolatos későbbi eseményeket, az Erdéllyel szomszédos területen egy további hadi eseményt lehet hozzátvetőlegesen időhöz kötni: a Zólyomi család Bihar megyei, Székelyhíd nevű erősségének az elfoglalását. Egy, a szerémi püspök környezetébe tartozó személy levelében, amely ugyancsak ismeretlen címzettjéhez július 9-én érkezett meg, egy hosszúságos felsorolást olvashatunk a Dózsa seregei által elfoglalt várakról. Ezek sorában szerepel Lipppa, Solymos, Világosvár és Székelyhíd.¹⁵⁵ Mivel nem tudjuk, hol vetették papírra, illetve hova érkezett meg a levél, biztosnak csupán annyit tekinthetünk, hogy július elején már elterjedt Székelyhíd elfoglalásának a híre, amelyre így minden bizonnyal június közepe táján vagy második felében kerülhetett sor.¹⁵⁶ Bizonyára ez a vár szerepel birtokosai után Szerémi György munkájában tévesen *Zoliom* néven.¹⁵⁷

Mindennek tisztázása azért bír számunkra kiemelt jelentőséggel, mivel az enyedi táborozás idejére a vajdához és környezetéhez már biztosan eljutott a bihari eseményeknek, elsősorban Várad kifosztásának a híre. Ez azt jelenti, hogy Szapolyai nem vihette magával Temesvár alá a teljes erdélyi sereget, hiszen akkor védtelenül hagyta volna tartományát. Az Enyeden összegyűlt hadakat így kétfelé osztotta: az egyik seregrész elindult Déva felé, ahol minden

149 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 113–114., 181.

150 1514. júl. 4.: Mon. rust. 147., 1514. nov.: Mon. rust. 245., Szerémi 68–69., Verancsics 7.

151 Borsa G.: Korabeli tudósítások 342. (1514. júl. 28-i híradás.)

152 Uo., és említi Panormitanus is: Mon. rust. 245.

153 Szerémi 68–69.

154 A monográfia ehhez az eseményhez kívánja felhasználni két kései történetíró, Istvánffy és Brutus egy-egy megjegyzését: Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182–183.

155 1514. júl. 9. előtt: Mon. rust. 152–153.

156 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 107.

157 A monográfia szerint „Zoliom” valójában Solyomkő várával azonos: Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 182. Mivel azonban Székelyhídról korabeli hiteles adatunk is van, magam visszatérnék Márki Sándor azonosításához (Márki S.: Dósa 365.). A kérdéstről lásd még Horváth Richárd jelen kötetben lévő tanulmányát.

bizonynal a bulgáriai expedíció katonái is táboroztak, a másik rész helyben maradt és várta az újabb hadi híreket.¹⁵⁸ Egy ideig előbbivel tartott a vajda is: június 27-én legalábbis éppen Gyulafehérváron időzött, amikor környezetében ott találjuk a Besztercére panaszkodó, vele együtt az ország védelmével elfoglalt Doboka megyei nemeseket is.¹⁵⁹ A vajdát a következő két napon már Szászsebesen találjuk. Itt kelt két levele fontos támpontokat ad terveit illetően: az elsővel Szeben város tanácsát arra utasította, hogy küldjenek hozzá (bárhol is lesz akkor) vasárnapra, azaz július 2-ára három ágyút úgy, hogy hétfő napkeltekor útnak indulhasson velük.¹⁶⁰ A másodikkal azt parancsolta meg a szebeni vezetőségnek, hogy a város küldjön ellátmányt Szászvároson túl – azaz nyilván Déva mellett – táborozó seregéhez.¹⁶¹ A vajda ezt követően másfél hétre eltűnik szemünk elől, de az biztos, hogy még július 10-én is Déván tartózkodott,¹⁶² hogy aztán innen induljon erőltetett menetben Temesvár felé. A Bulgáriából visszatért Tomori Pál fogarasi várnagynak a haditervben ezúttal is fontos szerep jutott: június 29-én, Fogarasból kelt és Brassó vezetéséhez küldött levelében azt írta, hogy őt a harami dunai révhez rendelik, nehogy Dózsa átszökhesse török területre.¹⁶³

A mozgósított sereg másik része még hosszú ideig Enyed környékén maradt: Várdai Ferenc erdélyi püspök július 2-án és 12-én egyaránt a mezővárossal szomszédos Muzsna háza mellett táborozott katonáival.¹⁶⁴ Mint láttuk, június 29-én Kolozsvárról kelezte levelét Barlabási Lénárt alvajda, aki Görgény hadiszerezettel történő ellátásáról kívánt gondoskodni ekkor.¹⁶⁵ Vélhetően ő kapta feladatul, hogy fellépjen az erdélyi keresztesekkel szemben. Egy július 10-én kelt vajdai levél alapján végül azt is tudjuk, hogy Szapolyai hátrahagyta tartományában udvarmesterét, Tornaljai Jánost, valamint Lázár András székely primort is, akik arra kaptak uruktól utasítást, hogy szükség esetén további katonákat vegyenek maguk mellé a Szászföldről.¹⁶⁶ A júliusi erdélyi eseményekben értelemszerűen a most felsorolt személyeké lesz a főszerep.

158 A monográfia értelmezése szerint a még júliusban is Enyed környékén tartózkodó sereg az erdélyi püspökkel együtt csupán késedelmeskedett (*Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 189.*). – Máshol úgy gondolták, hogy a vajdához július 10-én jutott el Kolozsvár megtámadásának a híre, és itt merült fel a dilemma, hogy Kolozsvár vagy Temesvár felmentésére vonuljon-e (uo. 192.).

159 1514. jún. 27.: Mon. rust. 133., Szapolyai oklt. 352.

160 1514. jún. 28.: Mon. rust. 134., Szapolyai oklt. 352–353. – Itt kell megjegyeznem, hogy a levél címzettje valójában Beszterce város. Mivel a levél nem Beszterce, hanem a Szász Nemzeti Levéltár anyagában maradt fenn, illetve a távoli Besztercének esélye sem volt teljesíteni a parancsot, bizonyosnak tartom, hogy elírták a címzett város nevét.

161 1514. jún. 29.: Mon. rust. 135., Szapolyai oklt. 353.

162 1514. júl. 10.: Mon. rust. 154., Szapolyai oklt. 354.

163 1514. jún. 29.: Mon. rust. 136.

164 1514. júl. 2.: DL 82403., júl. 12.: Mon. rust. 156.

165 1514. jún. 29.: Mon. rust. 135.

166 1514. júl. 10.: Mon. rust. 154., Szapolyai oklt. 354.

A szamosfalvi csata

A keresztesek júliusi erdélyi betörése a parasztháború történetének egyik legismeretlenebb történése. A valójában igen fontos eseménysor a kortársak és az utókor számára egyaránt háttérbe szorult János vajda temesvári hadjárata, illetve Lőrinc pap Várad környéki tevékenysége mögött. A monográfia szerzői azonban egészen új értelmezéssel álltak elő a történetekről,¹⁶⁷ alapvetően négy fontos forrásra támaszkodva.

1. Már Márki Sándor is hasznosította Taurinus epikus költeményének azon passzusát, mely egy Kolozsvár melletti jelentős ütközetről számol be és fontos adatokat közöl a nemesi sereg vezetőiről.¹⁶⁸ 2. Ugyancsak régtől fogva ismert az a két oklevél is, amely Kolozsvár keresztesekkel kapcsolatos lépéseiről számol be. A város mellett ugyanis egy nagy keresztes sereg tűnt fel, és a város vezetése – nem kockáztatva az ostromot – az ellenség egyik kapitányát kisszámú kíséretével (a sereget nem) falai közé engedte, akik ott bujtogatni kezdték a polgárokat a városban védelmet kereső nemesek ellen. Az erről szóló híradásokat annak köszönhetjük, hogy a károsult Közép-Szolnok és Kolozs megyei nemesek később a várost árulással vádolták meg.¹⁶⁹ 3. A kutatás előtt hasonlóképpen nem maradt rejtve Ulászló király Budán, július 24-én kelt levele, amely beszámolt Szapolyai temesvári győzelméről, Dózsa kivégzéséről és arról, hogy a vajda a Várad környékén nagy erővel pusztító Lőrinc pap ellen vonul, és vagy már megütközött vagy két napon belül meg is ütközik vele.¹⁷⁰ 4. Mindezt kiegészítve új forrásként vetették be a „Bécsi névtelen” közlését, amely szerint Telegdi István volt kincstartót Lőrinc pap Kolozsvár mellett győzte le és ölte meg.¹⁷¹

Az események ezek alapján létrejött rekonstrukciójában központi szerepet játszott a „Bécsi névtelen” először a szerzők által kiaknázott megjegyzése, hiszen ez az addig szigorúan Várad környékére és a Szilágyságba helyezett Lőrinc papot¹⁷² azonosította a kolozsvári csata keresztes vezérével. Másfelől az ütközet datálásában – ezt a temesvári csatával egy időre, július 15-e tájára tették¹⁷³ – közrejátszott az a szempont, hogy a július 24-i, budai királyi levélből adódóan Lőrincnek „időt kellett engedni” arra, hogy visszameneküljön Kolozsvár alól Várad környékére.¹⁷⁴ Mint majd látjuk, a kérdés körüljárását még úgy is számos ismeretlen tényező nehezíti, hogy éppen az erdélyi esemé-

167 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 188–191.

168 Taurinus V. fol. 34. 68. – fol. 35. 7.

169 1515. máj. 14., 1516. jún. 12.: Mon. rust. 335–336., 401–402. Vö. Márki S.: Dósa 497–499.

170 1514. júl. 24.: Mon. rust. 175–176. Vö. Márki S.: Dósa 495–496.

171 Kluch J.: Adalék 276.

172 A javarészt Istvánffyra támaszkodó Márki Sándor munkája – összekeverve több Lőrinc nevű szereplőre vonatkozó adatot – azt sem tartja bizonyosnak, hogy Lőrinc pap egyáltalán Várad környékén tevékenykedett. Márki S.: Dósa 365., 505.

173 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 190.

174 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Parasztháború* 190., 207.

nyekkel kapcsolatban több fontos, a monográfia szerzői előtt ismeretlen kút-
főt is bevonhatunk a vizsgálatba.

Kiindulópontunknak mindenképpen az egyedüli olyan forrást kell meg-
tennünk, amely pontos időpontot tartalmaz. A gyulafehérvári Batthyány-
könyvtár egyik 16. század eleji kódexének kötéséből került elő az a rövid év-
könyv, amelynek utolsó bejegyzése az 1514. évi eseményekre vonatkozik. A
szerző erdélyi lehetett, és kétséget kizáróan kortárs, így híradását teljesen sza-
vahihetőnek fogadom el.¹⁷⁵ Eszerint a Magyarországon felkelő és ott a keresz-
tények között igen sok gázságot művelő keresztések Szent Margit napján,
azaz július 13-án behatoltak Erdélybe és tábornak vertek Szamosfalván.¹⁷⁶ Innen
Keresztesmezőig vonultak, ahonnan aztán visszatértek Szamosfalvára. Az
őket üldöző nemesek itt érték utol őket. A hatalmas csatában mindkét oldalról
sok kiváló katona esett el, több mint kétezren maradtak a harcmezőn – a
csonka szöveg itt véget ér.¹⁷⁷ Bár a monográfia nem ismerte az évkönyv be-
jegyzését, első pillantásra úgy tűnik, hogy alapjaiban nem cáfolja rekonstruk-
cióját. Próbáljuk meg mégis az eseményeket és az időrendet újra átgondolni!

A keresztések táborhelye, Szamosfalva Kolozsvár közvetlen szomszédsá-
gában, attól keletre, a Kis-Szamos jobb partján található. Ez a korabeli útháló-
zatból¹⁷⁸ adódóan azt jelentette, hogy a keresztések nem jöhettek Várad felől
(hiszen az onnan jövő utat Kolozsvár elzárja), csak a Szilágyság irányából. Az
azonban nehezen eldönthető, Zilahtól melyik úton közelítették meg a várost. A
Nádas völgyén keresztül az út sokkal rövidebb volt (kb. 100 kilométer): ebben
az esetben északról kellett Kolozsvár mellett elhaladni, majd Apahidánál átkel-
ni a Kis-Szamoson. A másik, kerülőnek tűnő útvonal Zilahtól a zsibói szoroson
át Désig vezetett, majd innen a Kis-Szamos bal partján lehetett eljutni ugyan-
csak Apahidán át Szamosfalváig (kb. 140 kilométer). Hogy mégis a hosszabb
útvonalat tartom valószínűnek, az abból adódik, hogy biztos tudomásunk van
Dés keresztésekhez történő csatlakozásáról,¹⁷⁹ amely így a júliusban betörő se-
reg megjelenéséhez lenne köthető. Továbbá Dés mellett fekszik Kodor falu,

175 1514: Mon. rust. 162. Vö. *Varjú Elemér*: A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár (Nyolcadik, be-
fejező közlemény). Magyar Könyvszemle, Új folyam 9. (1901) 257.; *Robertus Szentiványi*: Ca-
talogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae. Szeged, 1958.
241–242. A forrás magyar fordítása „Erdélyi évkönyv” címmel: Krónikáink magyarul III/3.
Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Bp., 2008. (Történelmi Források III) 52.

176 Ugyanezt az eseményt a kolozsvári bíró 1515 májusában így mesélte el: „quum estate proxi-
me preterita ... nonnulli tandem capitanei ipsorum rusticorum, qui versus Transsilvaniam
insurrexerant, cum ingenti copia suorum complicum prope civitatem nostram Koloswarien-
sem castra metati fuerant” (Mon. rust. 335.).

177 Uo.

178 Lásd *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV. Bp., 1963–1998.,
Bihar, Kolozs és Kraszna megyék (térmellékletek); *Weisz Boglárka*: A Szilágyság helye a
középkori Magyar Királyság gazdasági életében. In: A Szilágyság és a Wesselényi család
(14–17. sz.). Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos
Füzetek 277.) 254. (térmelléklet).

179 1514. dec. 15.: Mon. rust. 300–301., Szapolyai okl. 358–359.

ahol a keresztesek feldúlták a helyi birtokoscsalád házát,¹⁸⁰ illetve a Dés–Kolozsvár útvonalon helyezkedik el az a Nagyiklód is, ahol a Temeshelyi Dési család kastélyát (udvarházát) fosztották ki.¹⁸¹ Későbbi híradások szerint a vajda és a nemesség három királyi várost vádolt meg azzal, hogy a keresztesekhez csatlakoztak: Dést, Kolozsvárt és Tordát.¹⁸² Számomra úgy tűnik, mindhárom csatlakozása kényszerű volt és csak akkor került rá sor, amikor a többezres keresztes haderő feltűnt a városok környékén.¹⁸³ Maga az évkönyvbejegyzés számol be arról, hogy a parasztsereg Kolozsvár alól egészen a Torda melletti Keresztesmezőig vonult déli irányban, ekkor kerülhetett sor Torda „csatlakozására”. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy ha július 13-án értek a keresztesek Kolozsvár alá,¹⁸⁴ legkésőbb július 10-én már Désen lehettek (52 kilométer), és ha Szamosfalván nem tartottak pihenőt (ami nehezen hihető), legkorábban július 15-én, de sokkal valószínűbb, hogy egy-két nappal később értek a Tordától délre fekvő településre (43 kilométer). Mielőtt elidőznénk részletesen az eseményeknél, tisztáznunk kell, mi volt a célja az erdélyi betörésnek. Hangsúlyoznom kell, hogy az alábbi rekonstrukció egy alapján hitbéli kérdésen nyugszik: a monográfiához hasonlóan elfogadom azt a korabeli információt, hogy Kolozsvárnál valóban Lőrinc pap vezette a keresztes sereget.¹⁸⁵ (Ezt az előfeltevést a tanulmány végén igyekszem további érvekkel alátámasztani.)

Lőrinc papot a bihari keresztesek helyi származású vezetőjének szokás tekinteni, elsősorban Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténetének rövid megjegyzése alapján.¹⁸⁶ Bár éppen emiatt a bihari gyökereket nem lehet kizárni, úgy

180 1518. márc. 9.: Kolozsmonostor II. 3667. (Kodori György említi egy magánjogi oklevélben, hogy a keresztesek elhordták birtokjogi okleveleit.)

181 1514. nov. 24.: Mon. rust. 289. – Az oklevél újadomány. Hogy ezúttal mégis elfogadom a monográfia által is hasznosított adatot, az nemcsak korai dátumából, hanem abból is adódik, hogy Dési János 1519-ben magánjogi oklevélben is említi az őt jószágaiban és okleveleiben ért „kimondhatatlan károkat” (*inefabilia dampna*), illetve az ezek megújításával kapcsolatban tett költségeit (Kolozsmonostor II. 3749. sz.). Bár ebből még mindig nem következik, hogy a károkat éppen Iklódon szenvedte el, ezt azért tartom mégis valószínűnek, mert más oklevelek a család itteni birtokközpontjának Iklódot írják. Lásd pl. azt az 1519. évi oklevelet, mely szerint Temeshelyi Dési János feleségének férje bevallása alapján Iklód kastélyt, illetve Doboka és Kolozs megyei birtokokat iktatnak: DL 27262. – Iklódi Dési Jánosként említi ugyanőt Ferenc erdélyi püspök 1514. jan. 29-én kelt levelében, amellyel János jövőbeli szolgálataitért tizedeket enged át neki: DL 82385.

182 Désre és Tordára lásd 1514. dec. 9.: Mon. rust. 299–300., a kolozsvári okleveleket már idéztem.

183 Ennek valószínűségéből mit sem von le az, hogy az idézett források szerint a városok maguk is erre hivatkoztak felmentésük érdekében. – A monográfia – nem ismerve az erdélyi évkönyv bejegyzését – Dés és Torda csatlakozását az 1514. júniusi, Erdélyben kialakuló mozgalomhoz köti. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 186.

184 Jobb híján úgy értelmezem az évkönyv bejegyzését, hogy a július 13. nem az Erdélybe való betörés, hanem a szamosfalvi táborozás időpontja.

185 Mint majd látjuk, nem csak a „Bécsi Névtelen” állítja ezt, hanem több korabeli, Nürnbergbe eljutó levél is.

186 „Frater Laurentius sanctus vir, quem Laurentius praesbiter dux cruciferorum propter illius probitatem saepe visitare consueverat in claustro de Kapolna” (*Gregorius Gyöngyösi*: Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitae. Edidit Franciscus lásd Hervay. [Bib-

tűnik, mégsem ő kezdte szervezni a Várad környéki keresztéseket. Az egyik Nürnbergbe eljutó 1514. évi híradás szerint Lőrinc ugyanis a budai Szent Zsigmond-prépostság karpapja volt, aki Budáról ment hadaival Várad környékére, és útközben néhány ezer parasztot és keresztet vett maga mellé.¹⁸⁷ Ez az értesülés azt sejteti, hogy május elején Dózsával együtt kelhetett útra a pesti táborból. Láthattuk, hogy a Pestről elinduló keresztések egyik fő feladata az volt, hogy útközben összegyűjtsék a különböző táborokban gyülekező önkénteseket. Ennek megfelelően bizonyára Lőrincet bízták meg azzal, hogy egybegyűjtse a Váradra érkező keresztéseket és Dózsához vezesse őket.¹⁸⁸ Mint láttuk, Lőrinc június 11-ig már kifosztotta Váradot, ami azt jelenti, hogy küldetését legkésőbb közvetlenül a nagylaki ütközet után meg kellett kapnia. És bár tudomásunk is van egy seregestről, amely Nagylak után visszatért Gyulára,¹⁸⁹ mégis éppen a toborzás miatt valószínűbbnek tartom, hogy Lőrinc útja már a csata előtt, vélhetően még Mezőtúron vagy éppen Gyulán elvált a főseregétől: már Várad alatt táborozhatott, amikor értesült a nagylaki csatáról és a kereszties háború felkelésé váló átalakulásáról. Nem tartom kizártnak, hogy Lőrinc célja ekkortól már az itteni, az országrész egyik legfontosabb erősségének tekinthető püspöki vár elfoglalása volt. A Nürnbergbe eljutó különféle híradások szerint ugyanis a város lerohanása után a kereszties vezér 8–12 napot töltött a városban fosztogatással, és a vár előtti (az egyik forrásban: a körülötte lévő) teret fel is égette.¹⁹⁰ A számbeli fölény ellenére a várat komolyabb ostromfelszerelés nélkül aligha lehetett bevenni. Lőrinc pap ezt követően, tehát feltételezhetően június 15–22. körül – bizonyára folyamatosan gyarapodó létszámú – seregével megindult a Szilágy-ság felé.

liotheca scriptorum medii recentisque aevorum, Series nova Tom. XI.] 141.), vö. *Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 113.

187 A nürnbergi „K” szöveg, 1514. júl. 31. Buda: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343. – A budai javadalom létét a „K” levél írójának az a megjegyzése is megerősíti, mellyel utal arra, hogy éppen emiatt a Budán nyilván ismerős címzett is ismerheti személyesen Lőrincet.

188 Meg kell jegyezmem, hogy a Nürnbergbe érkező híreket összegző Christoph Scheurl 1528–1542 között készült történeti művében konkrétan szerepel, hogy Lőrinc pap Dózsa egyik alvezére volt (*Borsa G.*: Korabeli tudósítások 334.), de ezt nyilván nem az általa használt szövegekből merítette, hanem következtetett rá. – Lehet, hogy ugyanez a helyzet az események után egy évvel művét megíró Johannes Cuspinianus közlésével is, bár korántsem lehetetlen, hogy Miksa gyakran Budán járó követeként értesült ezt megerősítő hírről. Szerinte Székely György „maga mellé vette társnak Lőrinc papot, aki kegyetlenségben mindenkit felülmúlt”: *Kronikáink magyarul III/1. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Bp., 2006. 139.* – Itt jegyzem meg, hogy a Szent Zsigmond-prépostság közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott (*Kiss Gergely*: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécs, 2013. [Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.] 98.), Lőrinc pap tehát Bakóc közvetlen megbízottja is lehetett. E szempontra C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök.

189 *Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 98.

190 A nürnbergi „E” szöveg (1514. aug. 7. után) nyolc, az „I” szöveg (1514. aug.) 12 napot írt, amit a híradások összegzője, Scheurl átlagolt és tíznek írt: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 335., 338., 342.

Ha a miértre keressük a választ, magam egy logikus magyarázatot tudok elképzelni. Ha elfogadjuk azt, hogy Lőrinc kezdetektől Dózsa egyik alvezére volt – ami legalább megmagyarázza, miért kapcsolták össze a kortársak Várad kifosztását és a bihari eseményeket Dózsa személyével –,¹⁹¹ akkor a nagy erdélyi betörést egészen másként kell értelmeznünk, mint a monográfia, mely szerint annak „célján sem kell különösebben sokat tűnődnünk: Erdélybe kívánták bevinni a felkelés tüzét”.¹⁹² Magától értetődő, hogy Dózsa György számára Lippa, de legkésőbb Temesvár alatt egyértelműen kiderült, hogy az egyedüli, rá veszélyt jelentő erő a vajda Erdélyben gyülekező serege lehet. Június elején tehát megszületett a haditerv: Erdélyre észak felől kell támadást mérni, hogy a vajda kénytelen legyen megosztani erejét. Lőrinc pap minden bizonnyal Dózsa küldöncének az érkezésére hagyott fel Várad ostromával: mivel bizonyos, hogy a várban jelentős számú nemes és polgár keresett menedéket,¹⁹³ a kiéheztetés idővel akár eredményre is vezethetett volna. Ezt követően indult csapataival a Szilágyság felé – elkerülve a közvetlenül Kolozsvár felé, a Királyhágón át vezető utat.¹⁹⁴ A Váradtól 40 kilométerrel északkeletre lévő Székelyhíd elfoglalását tarthatjuk az útvonal első állomásának. Lőrinc pap vélhetően innen fordult Zilah felé. Az a sok fosztogatás, amelyről a későbbi források rendre beszámolnak¹⁹⁵ – már amennyiben nem csak utólagos koholmányokkal van dolgunk, mint Dél-Erdélyben –, bizonyára a jelentős létszámú sereg ellátásával (és persze a keresztesek vonulása közelében mindenhol felboruló közrenddel) álltak összefüggésben, éppen emiatt nem rajzolnak ki egyenes útvonalat: magától értetődő, hogy a sereg vonulása közben abból kisebb portyázó alakulatok válhattak ki. (Éppenséggel azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy Lőrinc pap eleve több útvonalon vonultatta csapatait.¹⁹⁶)

191 1514. jún. 16.: Mon. rust. 116.

192 Barta G.–Fekete Nagy A.: *Paraszháború* 182.

193 1514. júl. 31.: „und geschloss in der stat hat er nit erobern kunnen, darin sich dan vil Volck mit gutern enthalten hat” (*Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.).

194 Kétségtelen tény, hogy az Erdély megtámadására vonatkozó keresztes haditerről eddig írott elképzelésemet jobban alátámasztaná, ha Lőrinc pap kerülőút nélkül vonult volna Erdélybe. Nem tudjuk azonban, hogy Lőrinc milyen értesüléssel rendelkezett Erdély védelméről, ahogyan azt sem, milyen csapatok és hol védtek Erdély határait (logikus persze feltételezni, hogy a legrövidebb utat a hágónál nem hagyták védelem nélkül). Elképzelhetőnek tartom ugyanis, hogy a nemesi seregek – gondoljunk az útba eső Mezőtelegd ura, Telegdi István részvételére a kolozsvári csatában – valahol ezen az útvonalon foglaltak állást. Ugyanez a nehézség jelentkezik Bánfi János júl. 3-i, alább idézendő végrendelete kapcsán: az irat kiadási helyet nem tartalmazó volta miatt homályban marad, hol készültek a harcra Bánfiék.

195 Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: *Paraszháború* 181–183. – A későbbi panaszokban említett települések: az erdélyi – és nem az egri – püspökség tasnádi népei, Csög, Majád, Kisdoba, Nagyfalú, Valkó vár – utóbbi két erősséggel kapcsolatban lásd *Horváth Richárd* e kötetben lévő tanulmányát. Szintén Zilah előtt helyezkedik el Sámson: Kolozsmonostor II. 3647. sz. – A szilágysági történésekre lásd még: *Adrian Andrei Rusu*: Răscoala din 1514 în părțile sălăjene. In: *Acta Musei Porolissensis* 7. (1983) 199–204.

196 Az előző jegyzetben idézett települések lényegében két, Székelyhíd után elváló útvonalat érintenek, és Zilah környékén futnak össze. Vö. *Weisz B.*: A Szilágyság helye 254. (térképmelléklet).

A szilágysági hadműveletet – szemben az erdélyivel – megőrizte a történeti emlékezet: a részben Verancsics Antalhoz köthető *Memoria rerum* kifejezetten úgy fogalmaz, hogy Lőrinc pap a Szilágyságban „támadá” és onnan ment Váradot felpredálni.¹⁹⁷ Az itteni történéseket adatok híján lehetetlen rekonstruálni, mégis megfogalmazhatunk bizonyos feltételezéseket. Ezek alapja egy végrendelet, mely július 3-án kelt. Losonci Bánfi János, többek között a Kraszna megyei – a térképre tekintve bizonyosan Lőrinc pap útjába eső – Nagyfalú és Valkó vár birtokosa foglalta írásba ekkor utolsó kívánságait, mivel, mint fogalmazott, „ebben a mostani viszályban vagy háborúban nem lehetünk biztosak abban, meghalunk-e avagy túléljük azt”.¹⁹⁸ A korábbi kutatás az oklevél jelenlegi őrzési helye, az erdélyi káptalan levéltára alapján úgy vélte, hogy a kelet nélküli rendelkezés Gyulafehérváron kelt¹⁹⁹ – ez a szempont azonban egyáltalán nem bizonyíték, valószínűnek pedig távolról sem nevezhető. Ami számunkra különösen fontos, az az, hogy a végrendelet tanúi az ugyancsak Kraszna megyei várbirtokos Somlyói Bátor István, valamint a Bihar megyei nagybirtokos Telegdi István egykori kincstartó²⁰⁰ voltak. Magam ebből arra következtetek, hogy ekkorra, július elejére a szilágysági Bánfi és Bátor birtokokat már elérte a „front”. A három nemes úr bizonyára egy – szilágysági vagy Királyhágóhoz közeli – helyen táborozott és készültek az esetleges összecsapásra. Abból adódóan azonban, hogy Bánfi és Telegdi – a vidék legnagyobb birtokosa, egyben a szilágysági megyék, Közép-Szolnok és Kraszna ispánja,²⁰¹ Drágfi János társaságában – részt vettek később a Kolozsvár melletti csatában (erről még lesz szó), arra a következtetésre juthatunk, hogy a Szilágyság területén nem vették fel a küzdelmet a számbeli fölényben lévő parasztsereggel, hanem visszavonultak Erdély felé, valószínűleg a Kolozs megyei Bánfi birtokok irányába, és talán egy jól védhető helyen foglaltak állást. Bár a sötétben tapogatózunk, mégsem tartom kizártnak, hogy ez is közrejátszott Lőrinc pap azon döntésében, mellyel Zilahtól a Dés felé vezető hosszabb, és nem a közvetlenül Kolozsvár felé tartó utat választotta. Július 3-tól a fentebb említett, teoretikus július 10-i dési keresztes jelenlét között eltelt idő lényegében elegendő volt a Nagyfalutól számított mintegy 113 kilométeres út megtételére. (Nem tudok ugyanakkor szabadulni a gondolat-tól, hogy Lőrinc pap seregei akár több irányból is megközelíthették Szamos-

197 Verancsics 6–7.

198 1514. júl. 3.: „hac presenti disceptione seu guerra dubitantes nos moriturum sin vitam superstitem fore [!]” (DF 277741.).

199 Márki S.: Dósa 497–498., Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 189–191. – Mindaz, amit a szerzők az oklevél gyulafehérvári datálása köré építenek, teljesen légből kapott.

200 Tévedés, hogy június 9-én Telegdi az erdélyi püspökkel együtt ennek Gyalu várában tartózkodott (Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 190.). Az erről szóló oklevél szerint ugyanis az erdélyi püspök nem előszóval érintkezett Gyalu várában Telegdivel, hanem írt neki (Mon. rust. 106–107.). A tavaszi országgyűlésről követként a moldvai vajdához küldött Telegdi ekkor bizonyára otthon, Bihar megyében tartózkodott.

201 W. Kovács András: Középszolnok és Kraszna vármegyék hatóságának középkori történetéhez. Erdélyi Múzeum 74. (2012) 65.

falvát, illetve hogy valamiféle tudomással mégiscsak rendelkeztek arról, merre „fogékony” a népesség arra, hogy a seregek megjelenése esetén csatlakozzanak, mint tette azt – bár elképzelhető, hogy kényszer hatására – Dész.)

Miután Lőrinc atya elérte Dész városát és a helyi polgárság Nagy János tehetős helyi lakos, a város korábbi bírása, ekkor esküdte²⁰² vezérletével melléje állt, a pap-hadvezér elindult Kolozsvár felé. Bizonyos, hogy útközben mindenhol igyekezett tovább bővíteni egyébként is jelentős seregét. Szamosfalvára érve első dolga volt tárgyalásokat kezdeményezni Kolozsvár városával. Nem nehéz kitalálni, miért: a fallal körülvett város ostromával aligha kívánta vesződni, mindenesetre arra számított, hogy a polgárok, ha már nem is csatlakoznak hozzá, legalább városuk sértetlenségéért cserébe serege ellátásához élelmet biztosítanak majd. A város, úgy tűnik, belement az alkuba. Nem véletlen, hogy később arra panaszkodtak: a keresztesek több ezer forint kárt okoztak nyájaik és csordáik elhajtásával.²⁰³ Nem kizárt, hogy Kolozsvár falai közé maga Lőrinc pap – a kolozsváriak megfogalmazása szerint *principalior capitaneus cruciferorum* – nyert bebocsátást kiszzámú kíséretével. A szükséges tárgyalás mellett a keresztesek igyekeztek maguk mellé állítani a város polgárságát, és bujtotgatásukkal elérték, hogy a kolozsváriaknál biztonságot kereső nemesek vagyonát elkobozzák és szétosszák maguk között.²⁰⁴

Miközben a keresztesek Kolozsvárnál igyekeztek élelmet szerezni és támogatottságukat szélesíteni, az Erdélyben maradt nemesi sereg változatlanul Enyed környékén táborozhatott, Szapolyai János pedig már elhagyta Dévát és Temesvár felé vágatott. Utóbbi lehetett az oka annak, hogy Várdai Ferenc erdélyi püspök július 12-én érdekes lépésre szánta el magát. Bár a Lőrinc pap keresztesei által jelentett fenyegetésről már bizonyosan tudomással bírt, mégis úgy döntött, hogy felkerekedik a muzsnaházai táborból és a vajda nyomán haladva ő is elhagyja a tartományt. E napon levelet írt az erdélyi püspökség sáfárjának, Végedi Imrének, hogy sorozzon be három uradalmából, Gyaluról, Szentmihálykőről és Gyulafehérvárról minél több fegyverre fogható jobbágyot és azokat a címzett beosztottjaival, valamint az ő „többi emberével együtt” (*cum aliis nostris*) vezesse atyafiához, Drágfi Jánoshoz, akinek kövesse minden további utasítását.²⁰⁵ Várdai ezt követően elindult a Maros völgyében nyugatra:

202 Nagy Jánosra mint a dési keresztesek vezetőjére lásd 1514. dec. 15.: Mon. rust. 300–301., Szapolyai oklt. 358–359. – Említi őt egy 1505. évi királyi parancslevél is, mely szerint polgártársai keze volt: DF 253376. – 1513. dec. 24-én a város esküdtejeként szerepel: DF 253387. – 1506-ban és 1507-ben volt Dész bírása: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II. Szerk. Barabás Samu. Bp., 1895. II. 288–289., 429. (A bíróságára vonatkozó adatokat köszönöm Lakatos Bálintnak.)

203 1515. máj. 14.: „tempore tumultationis rusticorum magna et incredibilia ... dampna maxime in abactione omnium pecorum et armentorum suorum in valore aliquot forte milium florenorum perceperunt” (Mon. rust. 336.).

204 1515. máj. 14.: Uo. 335.

205 1515. júl. 12.: Mon. rust. 156.

július 20-án már Arad előtt, Sződinél találjuk, azaz mintegy 250 kilométert tett meg nyolc nap alatt.²⁰⁶ Ezt követő tevékenységéről még szólni fogok.

Várdai leveléből jól látható, hogy a püspöki bandérium egy – talán nagyobbik – része, amelyet Végedinek még jobbágyok toborzásával kellett kikezteni, helyben maradt, a püspök bizonyára csak kisebb lovas kísérettel vonult el. Nem világos, hogy a szilágysági nemesek hol állomásoztak ekkoriban – nem tartom kizártnak, hogy valahol Kolozsvártól nyugatra, esetleg Gyalu környékén. Mindenesetre az évkönyv bejegyzése alapján bizonyos, hogy az erdélyi seregek, amint értesültek a keresztesek szamosfalvi táborozásáról, megindultak Nagyenyed környékéről a 38 kilométerrel északra fekvő Torda felé. A legkorábban július 15–17. körül Keresztesmezőre érkező keresztes sereg vagy inkább seregrész a nemesek közeledésének a hírére visszafordult Kolozsvár felé és Szamosfalvánál egyesült társaival, miközben az erdélyiek valahol Kolozsvártól délre egyesítették erőiket a szilágysági csapatokkal. Mint említettem, Taurinus epikus költeménye őrizte meg a nemesi sereg parancsnokainak a nevét: Barlabási Lénárt erdélyi alvajda, aki a székelyek és a szászok élén állt, Tornaljai János vajdai udvarmester, illetve Bánfi János és Drágfi János.²⁰⁷ Láthattuk, hogy valamennyiük ekkori tevékenységéről más forrás is beszámol, így az erdélyi kanonokságából adódóan vélhetően jól informált költő adatai nyugodtan elfogadhatók. A vezérek közé tartozhatott még a július 3-án Bánfi János társaságában lévő Telegdi István is, akit a „Bécsi névtelen” szerint Lőrinc pap éppen Kolozsvár mellett ölt meg, azaz minden bizonnyal elesett a szamosfalvi csatában.²⁰⁸ A Nürnbergbe érkező hírek szerint Lőrinc pap serege 4500 főt számolt,²⁰⁹ és valamennyi forrás kiemeli, hogy a csata mindkét oldalon rengeteg áldozatot követelt, amit Telegdi halála és az erdélyi évkönyv bejegyzése – kétezer (azaz jelentős számú) halott – is megerősít. Érdekes, hogy egy augusztusi német nyelvű levél, amikor beszámol arról, hogy a vajda győztes csatáiban több előkelő úr (*etlich trefflich Herenn*) is elesett, név szerint nemcsak Telegdit, hanem Bánfi Jánost is említi, akinek tehát az első értesülések még halálhírét keltették.²¹⁰

Fontos kérdés, mikor történt az ütközet. Ha az egyedül bizonyosnak tűnő július 13-i dátumból indulunk ki, pusztán a seregek által megtett távolságok alapján akár már július 18-án is sor kerülhetett rá, de akkor nem vettünk figyelembe semmilyen, a hadak mozgását lassító tényezőt, mint a kolozsváriakkal való tárgyalást, az utánpótlás megszervezését, a „főseregekből” kiinduló portyákat, a seregrészek várakozását egymásra stb. Úgy vélem tehát, hogy július 20. előtt az ellenséges hadak semmiképpen sem ütközhettek meg Szamosfalván. Van még egy lehetőségünk e feltételezés ellenőrzésére, méghozzá a kortárs híradások vizsgálata. Július 31-én, egy Budán kelt levél írója még nem

206 1514. júl. 20.: Mon. rust. 171.

207 Taurinus V. fol. 34. 68. – fol. 35. 7. Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 189. Vö. még Mon. rust. 154. (A vajda Tornaljai kívül a székely előkelő Lázár Andrást is Erdélyben hagyta.)

208 Kluch J.: Adalék 276.

209 A nürnbergi „I” szöveg, Bécs, 1514. szept. 2.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 343.

210 A nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 342.

értesült az erdélyi eseményekről.²¹¹ Vajon számolhatunk-e azzal, hogy egy ilyen jelentős összecsapás híre nem terjed el azonnal az országban, illetve hogy a győztesek nem adtak hírt róla a királyi udvarnak és az erdélyi vajdának? Magam úgy vélem, hogy a Kolozsvár és Buda közötti 420 kilométeres távolságot a hírnek legfeljebb 8-9 nap alatt meg kellett tennie, így vélhetően még a július 20. is korai időpont, ezért néhány napot még ehhez is hozzá kellene számolnunk. Augusztus 11-én ugyanakkor a Budán időző Niccolò de Zuanne már értesült arról, hogy Lőrinc papot élve elfogták,²¹² és mivel, mint majd látjuk, Lőrinc a csatából elmenekült, méltán gondolhatjuk, hogy a szamosfalvi csata valamikor július 31. előtt zajlott le. Ha azonban elfogadjuk Taurinus kijelentését, mely szerint nem ez, hanem a július 26. körüli (erre lásd alább) „váradi” volt a parasztháború utolsó ütközete, akkor a döntő Kolozsvár melletti csatát július 20. és 26. közé kell helyeznünk.

Az öldöklő harc után Kolozsvár megnyitotta kapuit és, hogy hűségét bizonyítsa, a keresztesekhez csatlakozó polgártársaikat a vajda képviselője, Tornaljai János kezére adták.²¹³ Minden bizonnyal megindult a keresztesek, de legalábbis a vezetőik utáni hajtóvadászat is. Egyvalamit azonban le kell szögeznünk: Szamosfalva elhelyezkedéséből adódóan a keresztesek nem menekülhettek Várad irányába,²¹⁴ legfeljebb azon az úton a Szilágyság felé, amelyen érkeztek. Ha igazam van abban, hogy az ütközet július 20. előtt nem következhetett be, akkor teljesen egyértelmű, hogy az Erdélybe betörő keresztesek kapitányukkal, Lőrinc atyával együtt július 24-én nem lehettek Várad környékén, mint ahogy az eddigi rekonstrukciók állították. Éppen emiatt sokkal közelebb állhatnak az igazsághoz azok az értesülések, amelyeket a Nürnbergbe eljutó híradások őriztek meg: ezek szerint Lőrinc papot tisztjeivel együtt valahol Moldva határánál fogták el a vajda emberei és vezették vissza Kolozsvárra,²¹⁵ azaz a csata után kelet felé, talán Szászrégen irányába menekültek.

Temesvár felé

János vajdával utoljára július 10-én találkoztunk, amikor Dévából intézett levelet Brassó városához. Ebben egyfelől ismét utasította a város vezetését, hogy a „rabló” Székely Jánost, ha feléjük vetődne, fogják el, másfelől szígo-

211 A nürnbergi „K” szöveg, Buda, 1514. júl. 31.: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.

212 1514. aug. 11.: *Mon. rust.* 193.

213 1516. jún. 12.: „omnes illos, qui de ipsorum medio partes ipsorum tumultuantium sequuti participesque scelerum eorum reperti fuissent, captos ad manus egregii Ioannis Thornallyay puniendos et meritis penis multandos tradiderint” (*Mon. rust.* 401.). Vö. *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború* 188–189.

214 A monográfia elképzelése szerint a sereg „viszonylagos rendben hátrált nyugat felé, ahol Várad visszafoglalásáért még mindig harcoltak hátrahagyott társaik”. *Barta G.–Fekete Nagy A.*: *Parasztháború* 191.

215 1514. szept. 2.: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.

rúan megparancsolta, hogy ha városukban bárki szervezkedne vagy prédikálna, azonnal öljék meg „harmadiziglen” (*usque ad tertium gradum*), nemre, tisztségre és egyházi állapotra való tekintet nélkül.²¹⁶ A szóhasználatból ítélve a vajda a helyzetet kritikusként ítélte: tudomása lehetett a keresztesek erdélyi betörési szándékáról és Temesvár fogyatkozó készleteiről, így nem hagyhatta, hogy bármi – mint például Székely János immár 1513 nyara óta húzódó ügye²¹⁷ – zavart keltsen tartományában, főként a Szászföldön, ahonnan jelentős katonai erőt vont ki. Levele végén azt is meghagyta, hogy ha emberei, Tornaljai János, Lázár András vagy bárki más az ő nevében csapatokat kérne a címzetektől, bocsássák azokat a rendelkezésükre.²¹⁸

Szapolyai bizonyára e napon indult el Déváról a szorongatott helyzetben lévő Temesvár felmentésére, hiszen öt nappal később itt fogta el – vélhetően komolyabb harc nélkül – az ostromló keresztes had főkapitányát, Dózsa Györgyöt.²¹⁹ A monográfia, ismerve a vajda július 10-i dévai és július 15-i temesvári jelenlétét, arra gondolt, hogy Szapolyai seregeivel erőltetett menetben tette meg a szerinte legalább 100 vagy 120 kilométeres távolságot a Maros völgyében, Lippa érintésével.²²⁰ A felvonulás iránya melletti fő érv egy napi dátum nélküli levél volt, melyet Patócsi Péter hunyadi ispán és várnagy, „a vajda különös utasításából e mostani hadjárat idejére Hunyad megye seregeinek parancsnoka” írt az expedíció többi tisztjéhez annak érdekében, hogy ne tartóztassák fel az általa küldött nemeseket, akik Hunyad várába annak védelme és ellátása érdekében ökröket és nyájakat szállítanak. A levél „a vajda úr táborhelyén, a mi Ürögd birtokunk mellett” kelt.²²¹ A mára elpusztult falu Lippa déli tőszomszédságában, a város és Temesvár között húzódó útvonal mellett terült el.²²² A monográfia szerzői azzal érveltek, hogy Hunyad védelméről még a döntő ütközet előtt volt értelme gondoskodni, utána már nem.²²³

216 1514. júl. 10.: Mon. rust. 154. – A passzust idézi a monográfia is június 17-i dátummal: Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 214.

217 G. Gündisch–P. Binder: Främinrtări în Transilvania 289–305.

218 1514. júl. 10.: Mon. rust. 154.

219 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 195–205.

220 Uo. 72. (120 km), 194. (100 km).

221 1514: Mon. rust. 155. – Ürögdi Patócsi Péter néven 1513. dec. 28-án kibocsátott kötelezvénye várnagyi kinevezésekor: DF 267269.

222 Érvelésem e pontját persze gyengíti, hogy Ürögd/Iregd helyét egyelőre nem sikerült pontosan lokalizálnom. Temes megye millenniumi monográfiája szerint Lippa és Marosaszó között (Temes vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. H. n., é. n. 71.), Kovách Géza szerint Marosaszó mellett (Kovách Géza: Eltűnt települések Arad megyében. Arad, 2005. 118.), Engel Pál kéziratosa helységnévtára szerint „Lippa vidékén” terült el.

223 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 194. – Velük ellentétben Márki Sándor a levelet júniusra keltezte, azaz arra az időre, amikor a vajda Karánsebesből Déva felé tartott. Istvánffy alapján ő úgy vélte, hogy Szapolyai Temesvárra ugyancsak a Vaskapu-hágón át vonult (Márki S.: Dósa 417., 463.).

Ezzel a rekonstrukcióval ugyanakkor több gond is van. Egyfelől a távolság valójában 180 kilométer, ha a sereg tényleg Lippa közelében fordult Temesvár felé. Ennél azonban sokkal valószínűbb, hogy a felvonulásra a rövidebb, a Temesi-síkságon, azaz a Béga völgyében menő, körülbelül 155 kilométeres utat választották. Bármerre is haladtak, egy korabeli hadseregtől – főleg ha nem csak lovasok alkották – napi 20-25 kilométeres menetteljesítmény is gyorsnak számított.²²⁴ Következésképpen Szapolyai serege nem indulhatott el július 10-én Déváról. Az ellentmondás feloldására egy lehetőség kínálkozik: a sereg már július elején megkezdte Temesvár felé való vonulását, és a vajda később csatlakozott hozzájuk. Egy kisebb lovascsapattal a távolság már valóban teljesíthető volt 4-5 nap alatt.

Mindennek igazolására több érv is felhozható. Korábban láthattuk már, hogy a vajda június 28-án Szászsebesen tartózkodott, és ekkor az volt a terve, hogy július 3-án indul el seregével és ágyúkkal az ellenség ellen.²²⁵ Másnapi levelében ráadásul maga is említi, hogy serege már jóval előrébb táborozik, Szászvároson túl.²²⁶ Ha a vajda július 3-án nem is hagyta el tartományát, igen valószínűnek látszik, hogy serege valóban elkezdte menetelését Temesvár felé. Patócsi Péter levele meglátásom szerint csak a visszaúton kelhetett: a Temesvárt felmentő sereg egyre több és aggasztóbb hírt kaphatott az Erdélybe betörő keresztetek létszámáról és vonulási irányáról, ami Patócsit arra ösztönözte, hogy a rábízott várat és megyéjét felkészítse arra az eshetőségre, ha a parasztsereg győzedelmeskedik hátrahagyott társaik felett. Erre ösztönözte őt a vajda is: levelében – aligha véletlenül – nem csupán kért, hanem a vajda nevében parancsolt is. Eleve nehezen tudom elképzelni azt, hogy Temesvár előtt táborozva és a döntő ütközetre készülve a hunyadi ispán marhák Erdélybe hajtásáról rendelkezett volna, miközben az oda vezető útvonalat ellenőrző Lippa ellenséges kézen volt.

Patócsi levele rendkívül fontos forrásunk, hiszen alátámasztja azt a logikus feltételezést, hogy a július 15-i temesvári „csata” és Dózsa két nappal későbbi kivégzése²²⁷ után Szapolyai János azonnal elindult Lippa felé. Az ürögdi tábor maga lehetett a lippai ostromtábor, ahova Szapolyai a Temesvártól való távolságra tekintettel legkorábban július 19-én érkezhetett meg. Itt találkozhatott Várdai Ferenc erdélyi püspökkel, akivel rövid haditanácsot is tarthatott. A püspök másnap már a 20 kilométerrel nyugatra lévő Sződinél táborozott, Arad

224 B. Szabó János szíves közlése. – A parasztháború monográfiája nagyobb seregek esetében a napi 20 km-es menetteljesítményt tartja reálisnak: *Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború* 72.

225 1514. jún. 28.: *Mon. rust.* 134., Szapolyai oklt. 352–353.

226 1514. jún. 29.: *Mon. rust.* 135., Szapolyai oklt. 353.

227 A monográfia a kivégzést legkésőbb júl. 20-ra, de Szerémi alapján inkább három nappal a csata után helyezi, lásd *Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború* 216. – Az egyik nürnbergi híradás szerint Dózsát szombaton fogták el (júl. 15.) és hétfőn (júl. 17.) végezték ki, ami sokkal jobban beilleszthető az események menetébe, így hajlamos vagyok elfogadni (Nürnbergi „I” jelű szöveg, 1514. aug.: *Borsa G.: Korabeli tudósítások* 341.). Szerémi is úgy fogalmaz, hogy Dózsát „harmadnap” (*ad tercium diem*) és nem három nap múlva ítélték el és végezték ki (Szerémi 67.).

előtt.²²⁸ Ebből és egy későbbi forrásból²²⁹ arra lehet következtetni, hogy ő kap-hatta feladatul Csanád felmentését, miközben a vajda – aligha hosszú s nehéz ostrom után – elfoglalta Lippát, majd a Maros túloldalán Solymos várát, amelyeket később még az ezzel keletkező diplomáciai bonyodalmak ellenére sem adott vissza tulajdonosának, Brandenburgi Györgynek.²³⁰ Patócsi levele a város megszállása után kelhetett, legkorábban július 20-án.

A temesvári csata utáni események források híján teljes homályban maradnak. Mivel az eddigiek alapján a legkorábban július 20-án aratott szamosfalvi győzelemről a hír az onnan mintegy 300 kilométerre lévő Lippa környékére július 26. előtt semmiképpen nem juthatott el, magától értetődőnek tartom, bár forrásokkal igazolni nem tudom, hogy a vajda serege legalább egy részét visszaküldte Erdélybe. A katonák másik részét, mint majd látni fogjuk, bizonyosan Várad alá küldte. Arra a kérdésre azonban, hogy mit csinált e napokban személyesen a vajda, nem lehet egyelőre választ adni. Az bizonyos, hogy egy hónappal később, augusztus 21-én már Marosvásárhelyen volt,²³¹ és ez növeli a hitelét a „Bécsi névtelen” azon állításának, mely szerint Lőrinc papot augusztus 10-én végezték ki Kolozsvárott,²³² ami feltételezi a vajda ottani jelenlétét.

Várad felé

Szapolyai János vajda Dózsa György július 17-i kivégzése után küldöncöt mentesztett a budai királyi udvarba, aki legkésőbb egy héttel később már át is adta a győztes hadvezér jelentését, hiszen e napon Ulászló király már beszámolt a történeésekről Miksa császárnál időző követének.²³³ E levélben ezt olvashatjuk: „A lázadást még nem fojtották el teljesen. Sokan maradtak még, különösen Várad körül, ahol egy igen gonosz ember, Lőrinc pap lázong még parasztok nagy tömegével, akiknek a szétkergetésére a vajda már elindult és, amennyire meg tudjuk ítélni, már meg is ütközött vagy két napon belül megütközik velük. A vajda ezek elleni sikerét illetően jó reménnyel vagyunk.”²³⁴ Kétségtelen tény,

228 1514. júl. 20.: Mon. rust. 171.

229 1515. febr. 22.: Mon. rust. 328.

230 Lippa és Solymos ügyére lásd *Hermann Zsuzsanna*: Az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez. Bp., 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 21.) 44–46.

231 1514. aug. 21.: Mon. rust. 199., Szapolyai oklt. 355–356.

232 *Kluch J.*: Adalék 276.

233 A küldönc tehát a légvonalban mintegy 290 km-t hét nap alatt tette meg, napi 40-nél is több kilométert megtéve.

234 1514. júl. 24.: „ipsa tamen seditio nondum omnino extincta est. Supersunt enim adhuc multe reliquie, presertim circa Waradinum, ubi tumultuatur adhuc quidam Laurentius presbyter homo flagitiosissimus cum magna turba rusticorum, ad quos dispergendos prefatus waywoda iam profectus est et quantum conicere possumus, tentata cum illis quoque iam res aut hoc biduo tentabitur, de quo quidem waywode contra illos progressu bene speramus” (Mon. rust. 175.). – Vö. *Márki S.*: Dósa 495–496.

némi ellentmondás mutatkozik aközött, hogy a király Várad környékén kereste Lőrinc papot, miközben feltételezésem szerint ekkor már Kolozsvár környékén járt. Az ellentmondás feloldására számos magyarázat szolgálhat, de a legvalószínűbb az, hogy a királyi udvarban nem tudták pontosan, hol tartózkodik Lőrinc. Mivel Várad hozzá köthető kifosztása közismert volt az országban, nem tartom kizártnak, hogy a vajda helyzetjelentésében csupán azt említette, hogy Várad felszabadítására indul, és az udvarban tették hozzá magyarázatképpen, hogy ez a lépés a Lőrinc pappal való leszámolást jelenti. Magától értetődőnek tartom, hogy Bihar megyéből a keresztes vezér nem vonta ki teljes seregét (gondoljunk csak arra, hogy Székelyhidát el is foglalták), azaz a terület az ő távolléte ellenére is pacifikálásra szorult.

A bihari események legfontosabb forrásai kétségtelenül azok a kortárs, 1514 júliusa és szeptembere között kelt levelek, amelyek egy nürnbergi gyűjteményben maradtak fenn, és a monográfia még nem használhatta őket.²³⁵ Ezekben a híradásokban azt olvashatjuk, hogy a váradiak, értesülve Dózsa vereségéről, rátámadtak a keresztesekre és kiűzték őket a városból²³⁶ – más (ezzel amúgy nem összeegyeztethetetlen) megfogalmazás szerint ezt az időközben a város segítségére siető János vajda tette a seregével vagy közeledése hírével.²³⁷ Abban viszont már egyetértenek a levelek, hogy a vajda aztán Váradtól fél (magyar) mérföldre megütközött az ellenséges sereggel, legyőzte őket, sok parasztot megölt, sokat elfogott.²³⁸ A csata helyszíne az egyik forrás szerint *Wihe*[...] volt,²³⁹ amiben talán a Váradtól mintegy 11 kilométerrel északra fekvő – mint majd látjuk, Szerémi Györgynél csatahelyszínként szereplő – Bihar mezőváros torzult alakját fedezhetjük fel. Bár a híradások mindegyike tudni véli, hogy a Várad körüli seregek kapitánya Lőrinc pap volt (legalábbis Várad kifosztása idején), itteni elfogásáról nem szólnak, és csak az egyik forrás közli azt a mesészerű történetet, hogy jóllehet élve nem sikerült Lőrincet elfogni, a vajda elé vezették a lovát és átadták neki csizmáját, sarkantyúját és a fejét is, arannyal kivarrt reverendáját azonban nem találták meg.²⁴⁰

Szerémi György művének a Várad környéki eseményekről szóló része iránt növeli a bizalmat az a tény, hogy a nürnbergi forrásokkal sok hasonlóságot mutat. Különösen érdekes párhuzam az, hogy e német nyelvű beszámolóokban a szerzők mindig fontosnak tartották azt, hogy a temesvári csatát követő váradi eseményeknél újra elmesélik a kereskedőváros még júniusban bekövet-

235 Borsa G.: Korabeli tudósítások passim.

236 Nürnbergi „K” szöveg, 1514. júl. 31.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 343. (Alább viszont úgy fogalmaz a szerző, hogy a vajda űzte ki a városból őket mindörökre.)

237 Nürnbergi „E” szöveg, 1514. aug. 7. után: Borsa G.: Korabeli tudósítások 338.

238 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 342.

239 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 342. (A szöveg kiadója, mivel a sorvéget a szoros kötés miatt nem lehetett olvasni [uo. 333.], *Wihe*[n] alakot ad meg.)

240 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 342.

kező, a korban hallatlannak minősülő kifosztását.²⁴¹ Ugyanezt látjuk Szeréminél is: ő azzal kezdi leírását, hogy mikor a vajda serege Dózsa legyőzése után a helyszínre érkezett, Lőrinc pap Biharnál táborozott. Ekkor a szerző átvezetés nélkül hirtelen megtöri a kronológiai rendet és belefog a júniusi – körösszegi, váradi és székelyhídi – események elbeszélésébe, és csak ezeket követően tér vissza a Bihar mezőváros melletti csatához.²⁴² A sokszor megbízhatatlan történetíró leírásában ezúttal tehát olyan események jelennek meg, méghozzá, ha a fentieket figyelembe vesszük, a helyes sorrendben,²⁴³ amelyek más, egykorú forrásokból is ellenőrizhetők. Mindezek alapján az utóbb váradi kanonokká lett Szerémi Váraddal és környékével kapcsolatos leírásában nincs okunk kételkedni. Így azt is el kell fogadnunk, hogy Szapolyai János vajda nem személyesen érkezett Várad alá, hanem maga helyett Tomori Pált küldte.²⁴⁴ Szerencsére az erdélyi eseményekkel kapcsolatban teljesen szavahihető Taurinus is megerősíti Tomori Váradra érkezését, és Szerémihez hasonlóan írja le azt is, hogy a csata előtt büntetlenséget ígérve felszólította a kereszteseket a hazamenetelre.²⁴⁵

Tomoriról tudjuk, hogy részt vett a temesvári hadjáratban – mint láttuk, az enyedi haditerv szerint neki a Vaskapu-hágón át Haramig kellett volna vonulnia, hogy elzárja Dózsa útját dél felől.²⁴⁶ A csata után Lippáig minden bizonnyal a vajdával tartott, július 20-án azonban Várdai Ferenc erdélyi püspök Sződin kelt levelében említi őt. Eszerint a püspök száz forintért kiváltott Tomoritól és Jósza István erdélyi sókamaraispántól ötven keresztest, „Székely György cinkosait, különféle nemesek jobbágyságait”.²⁴⁷ Ebből arra következtethetünk, hogy Várdai és Tomori Sződiig együtt vonulhattak. Utóbbi a közelben bizonyára átkelt a Maroson Aradra, majd egyenes úton megindult Várad felé. Úgy vélem, hogy kizárólag lovasságból álló alakulata innen 3-4 nap alatt könnyedén megtehetette a bihari városig vezető mintegy 120 kilométeres távol-

241 Legegyértelműbben a nürnbergi „E” és „K” szövegek: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 338., 343. – Az időrendet és az eseményeket leginkább az *Ein wahrhaftige Abgeschrift* című röpirat keveri össze, amelyben a Budán kivégzett Dózsa fejét egyenesen Váradra küldik, és ezt követően kerül sor a váradi vérengzésre. Végül a nürnbergi kereskedők elbeszélése alapján azt is közli, hogy a vajda visszafoglalta Váradot. A forrás szövegét lásd *Borsa Gedeon*: Nyomtatott tudósítás az 1514. évi magyarországi parasztháborúról. Magyar Könyvszemle 110. (1994) 62–66. – A német híradások alapján dolgozó *Panormitanus* is emiatt teszi Várad kifosztását Dózsa halála utánra: Mon. rust. 245.

242 Szerémi 68–69.

243 Márki Sándor éppen a kronológiai törés miatt nem fogadja el Lőrinc pap és a körösszegi események közötti kapcsolatot: *Márki S.*: Dósa 362.

244 Szerémi 68.

245 Taurinus V. fol. 35. 48–60.

246 1514. jún. 29.: Mon. rust. – Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Márki Sándor még elfogadta Istvánffy azon értesülését, hogy Tomori részt vett a gubacsi csatában: *Márki S.*: Dósa 505–506.

247 1514. júl. 20.: Mon. rust. 171. – Vö. a Torda megyei, talán Tomori familiárisaként szolgáló Koppándi Gergely pápai kúriához benyújtott kérvényével, amelyben elbeszéli, hogy a keresztesek legyőzésekor „a háború jogán” a kezére került 40 keresztes, akik közül az egyiket brutálisan megkínózta: *Erdélyi G.*: A Dózsa-felkelés 471.

ságot. A királynak tehát pontos tudomása volt a vajda terveiről: Tomori valóban megérkezhetett Várad alá még július 24-én, és abban is igaza volt az uralkodónak, hogy a csatára legkésőbb az elkövetkező két napban kerülhet majd sor. Mivel egy július 31-én, Budán kelt levél már hírt adott a vajda (értsd: seregének) újabb győzelméről,²⁴⁸ Tomori legkésőbb július 26-án le kellett, hogy győzze a kereszteseket a Szerémi által csatahelyszínként megjelölt Bihar mellett. Hogy ezúttal korántsem volt szó annyira jelentős ütközetről, mint Szamosfalva esetében, azt jól jelzi az az augusztusi levél, mely ezúttal „csak” háromszáz kereszties áldozatról számolt be.²⁴⁹ Úgy gondolom, hogy Lőrinc pap Bihar megyéből június második felében történő kivonulásakor csak szerényebb csapatokat hagyott Várad környékén. Ezt a lakosság pontosan érzékelte, hiszen Kölesér, Körösszeg és Kengyel mezővárosok polgárai éppen ekkoriban, még Dózsa halála előtt folyamodtak sikerrel kegyelemért az uralkodóhoz,²⁵⁰ ami egyértelműen mutatja a bihari kereszties nyomás enyhülését.

Tomori váradai szerepléséből több fontos következtetést vonhatunk le: a híradásokat nem szó szerint kell vennünk, amikor arról írnak, hogy a vajda Várad alá vonult, hiszen csupán serege egy részének a megjelenésével kell számolnunk – ettől függetlenül a győzelem őt illette.²⁵¹ Ezek alapján viszont Szapolyai pontosan tudta, hogy Váradra nem érdemes elküldenie serege zömét, hiszen a keresztiesek utolsó jelentős serege nem ott, hanem Észak-Erdélyben állomásozott. Bizonyára ez volt az oka annak is, hogy nem személyesen vezette a bihari hadjáratot, hanem csapatai egy részét a harcban többször kipróbált Tomori alá osztotta. Ebből viszont aligha következik más, mint hogy hadai színe-javával megkezdte visszavonulását tartományába. Igaz, erre kizárólag egy forrás utal, és az is csak általánosan fogalmazva, nevezetesen a „Bécsi névtelen”, aki Dózsa kivégzését követően közli, hogy a vajda „innen visszatért Erdélybe, ahol Lőrinc papot ... Lőrinc vértanú ünnepén megsüttette”.²⁵² A fenti gondolatmenet alapján tehát a vajda a Maros völgyében térhetett vissza Erdélybe, és talán már elérte Dévát, amikor megérkezett hozzá a szamosfalvi győzelem híre. Visszatérve még egyszer a vajda fejezet elején említett jelentéséhez: abban szerepelhetett Várad is, Lőrinc pap is, de vélhetően csak a király levelében kapcsolódott össze a hely a személlyel.

248 Nürnbergi „K” szöveg, 1514. júl. 31.: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.

249 Nürnbergi „E” szöveg, 1514. aug. 7. után: *Borsa G.*: Korabeli tudósítások 338.

250 Mindhárom kegyelemlevél az Oláh-féle formuláskönyvben maradt fenn dátum nélkül, lásd Mon. rust. 162–164.

251 A vajda váradai útjára lásd Márki S.: Dósa 506. – A monográfia véleményem szerint helyesen fogalmaz, amikor arról ír: az 1514. évi törvényben Lőrinc pap legyőzőjeként azért Szapolyai vajda szerepel, mert Tomori a vajda seregével, „tulajdonképpen Szapolyai nevében aratta győzelmét” (*Barta G.–Fekete Nagy A.*: Parasztháború 208.).

252 Kluch J.: Adalék 276.

A történet vége: Lőrinc pap elfogatása és kivégzése

Eddig Szerémi György Várad környékére vonatkozó közlését szavahihetőnek fogadtam el. Éppen emiatt szükséges megvizsgálnunk a Lőrinc pappal kapcsolatos eseménysor utolsó elemét, nevezetesen elfogásának a történetét. Szerémi ismeretei szerint Lőrinc a bihari csata után Zilahra menekült, ahol saját emberei fogták el, majd vezették a vajda elé.²⁵³ Lényegében a *Memoria rerum* szűkszavú beszámolója is azt írja, hogy a keresztes vezetőt a Szilágyságban fogták el.²⁵⁴ Ezzel ellentétben áll a fentebb már említett, a Kolozsvár melletti csatáról egyedül beszámoló 1514. évi külföldi híradás, mely szerint menekülés közben Lőrinc tisztjeivel Moldva határainál esett fogságba,²⁵⁵ és ez az esemény a „Bécsi Névtelen” szerint is Erdélyben történt.²⁵⁶ Azaz a Lőrinc lováról, csizmájáról, sarkantyújáról és levágott fejéről beszámoló korabeli pletykát²⁵⁷ leszámítva a források egységesek abban, hogy Lőrinc *egy csata* után elmenekült és ezt követően élve fogták el. Annak a kérdésnek a végleges eldöntését, hogy ez hol történt, nyilvánvalóan két szempont nehezíti: egyfelől az, hogy Várad kifosztását követően már a korabeli híradások sem egységesek Lőrinc hollétét illetően, másfelől az, hogy számomra úgy tűnik, nemcsak a későbbi, hanem már egyes egykorú források is összekeverik a bihari és a szamosfalvi csatát mint a parasztháború utolsó jelentős ütközetét – nem véletlenül, hiszen mindkettőben az erdélyi vajda seregei arattak győzelmet Lőrinc pap csapatai felett.²⁵⁸

Bár rekonstrukcióm, úgy vélem, nem szenved jelentős csorbát abban az esetben sem, ha az olvasónak úgy tűnne: Lőrinc mindvégig Biharban és környékén maradt (bár Verancsics éppen a Szilágyságot tekinti fő tevékenységi területének), kolozsvári szereplését egy-egy logikai és forrásértelmezési érv sokkal valószínűbbé teszi. Úgy vélem, nem fér kétség ahhoz, hogy a szamosfalvi csata sokkal jelentősebb volt, mint a bihari, ami bizonyosan a résztvevő parasztseregek nagyságrendileg eltérő létszámából adódott. Ebben az esetben viszont nagyon nehéz lenne az eseményeket úgy értelmezni, hogy a Várad kifosztása idején bizonyosan vezető szerepet játszó Lőrinc seregei zömét úgy küldte Erdélybe, hogy maga csak jelentéktelenebb csapatokkal maradt Váradon. Ennél jóval kézzelfoghatóbb az a feltételezés, hogy egyes forrásokban a bihari csata hadvezéréként csak azért szerepel ő, mert abban is a vezérlete alá tartozó csapatok vettek részt, illetve a köztudatban Lőrinc pap neve szorosan összeforrott Várad kifosztásának eseményével.

253 Szerémi 69–70.

254 Verancsics 7.

255 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. szept. 2.: *Borsa* G.: Korabeli tudósítások 343.

256 Kluch J.: Adalék 276.

257 Nürnbergi „I” szöveg, 1514. aug.: *Borsa* G.: Korabeli tudósítások 342.

258 Példaként említhető Panormitanus, akinél érdekes módon ugyanaz az értesülés szerepel, mint az erdélyi évkönyvben: az utolsó csatában összesen kétezer ember esett el. A csata helyszínét azonban nem közli, csak azt, hogy Lőrinc pap Várad kifosztása után – elhagyva a várost – táborba szállt (Mon. rust. 245.).

Mint láttuk, Lőrinc pap elfogásáról és kivégzéséről a legrészletesebben egy 1514. szeptember 2-án, Bécsben kelt levél számol be, amely egyébként a kolozsvári csatát is, a fentiek fényében lényegében jogosan, a vajda győzelmének könyveli el: „János gróf, az erdélyi vajda megölte mindet, amivel a keresztéseknek teljesen vége és nincs több.”²⁵⁹ Közli mellesleg a kereszties sereg 4500 (*funfhalb tausent*) fős létszámát, ami ugyancsak a híradás megbízhatóságának mértékét növeli szemünkben, hiszen az összeg kevésbé tűnik kerekítettnek, mint a többi forrásban megadott értékek. A forrás szerint a csata forgatagában Lőrinc pap végül úgy döntött, hogy tisztjeivel együtt (*mit seinen obristen haupt leuten*) elmenekül. Üldözték őt és végül Moldva határainál esett fogságba, ahonnan visszavitték Kolozsvárra.²⁶⁰ Mondhatnánk, hogy ez a híradás is magában áll, így ellenőrizhetetlen. Van azonban egy régóta ismert forrásunk, amelyet az eddigi kutatás meglátásom szerint teljesen félreértett, és ha felülvizsgáljuk, megerősítheti a szeptemberi levél tartalmát.

Többször idéztem már a kolozsvári bíró és polgárok panaszát, amellyel 1515. május 14-én a Pozsonyban időző uralkodó elé tárták saját védelmük érdekében azt, miként látták ők az előző évi parasztháború során játszott szerepüket. Mint láttuk, az oklevél úgy fogalmaz, hogy előző év nyarán néhány parasztkapitány (*nonnulli capitanei*), akik „Erdély ellen keltek fel” (*versus Transsilvaniam insurrexerant*), a város mellett táboroztak le hatalmas seregükkel (*cum ingenti copia*). A polgárok a király és a korona iránti hűségük miatt megtiltották, hogy a keresztések bejöjjenek a városba, de a „kapitányok” (*prefati capitanei*) kérték, hogy legalább kis kísérettel hadd jöjjenek be. A bíró és a városi tanács számára végül úgy tűnt, hogy a „keresztések kapitányát szerény kísérettel” (*capitaneum eorum cruciferorum cum exigua comitiva*) célszerű beengedniük. Ezek aztán felbujtva a lakosságot, kifosztották az itt oltalmat kereső nemeseket, amit a város vezetősége kénytelen volt tudomásul venni. Majd így folytatják: „Ám néhány nappal később, miután némileg enyhült és elült a népharag, illetve erre alkalom és lehetőség kínálkozott, ugyanezeket a keresztéseket, azaz az ő főkapitányukat 22 emberével elfogatta [ti. a város vezetősége], akiket aztán a ti [ti. a vajda] kezeitekre adott, hogy nyilvános ítélettel kiirtsátok őket, akikről köztudott, hogy később a megérdemelt halállal lakoltak.”²⁶¹

A monográfia úgy véli, hogy a Kolozsvárra tárgyalni és nyilvánvalóan toborozni menő kapitány és kísérete ott maradt egészen a döntő ütközetig, így a város vezetősége – látva a kereszties had vereségét – könnyedén lefogatta

259 1514. szept. 2.: „Hat graff Hans, der Waida in Sibenwurgun all erschlagen, damit die Creutzer gar endt haben vnd keiner mer ist” (*Borsa G.*: Korabeli tudósítások 343.).

260 Uo.

261 1515. máj. 14.: „verum paucis post diebus refrigerato et sedato aliquantis per furore ipso populari quesitaque aliqua occasione et oportunitate eosdem cruciferos puta principaliorem capitaneum eorum cum viginti duobus servitoribus ipsius captivari fecit, quos tandem ad manus vestras tradidit publico supplicio exterminandos, qui mox merita etiam morte perempti esse dicuntur” (*Mon. rust.* 335.).

őket.²⁶² A keresztes kapitány városban maradására azonban a szöveg egyáltalán nem utal, nem beszélve arról, hogy ekkora ostobaságot feltételezni a sereg főkapitányáról (*principaliorem capitaneum*) nem éppen életszerű elképzelés. Véleményem szerint Lőrinc pap maga ment tárgyalni Kolozsvárra, kíséretével igyekezett minél nagyobb támogatást szerezni a lakosság körében, majd a meg egyezést követően elhagyta a várost. A kolozsváriak ugyanakkor a szamosfalvi csata után, hogy bizonyítsák hűségüket, részt vettek a menekülő fővezér üldözésében, és annak elfogásában saját elmondásuk szerint tevékeny szerepet játszottak. A 22 „szervitor” minden bizonnyal azonos lehetett a német forrásban szereplő tisztekkel (*obristen hauptleuten*), és még inkább érthetővé válik, miért Kolozsvárra szállították vissza a fogságba esett keresztes vezérkart.

Az idézett német forrás szerint Lőrinc atyát Dózsához igen hasonlóan végezték ki: mielőtt megsütötték, minden létező módon megkínozták, majd eledelül adták tisztjeinek.²⁶³ Ennek időpontját, augusztus 10-ét egyedül a „Bécsi névtelen” közli.²⁶⁴ Ezzel a momentummal zárult le nemcsak az erdélyi, hanem az egész keresztes felkelés jelentősebb eseményeinek a sora.

A rekonstrukció rövid foglalata

A fentiekben úgy találtuk, hogy az 1514-ben meghirdetett keresztes hadjárat előzményei elsősorban nem Bakóc bíboros római útjában, hanem a Szelim szultán trónra lépésével a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom között kialakuló hadiállapotban, illetve ennek következményeiben, nevezetesen a boszniai várak 1512. őszi elestében és a királyi udvar egyre mélyülő eladósodásában keresendő – a két év eseményeinek részletes bemutatásával még adós a történetírás. A határon állomásozó haderőt egyre nehezebben fegyverben tartó udvar számára a keresztes önkéntesek bevetése reményteli lehetőségnek látszott. Az eredeti hadicél ma már nehezen meghatározható, mégis amellet foglaltam állást, hogy a keresztes alakulatoknak a végvári katonasághoz, illetve a régóta a határon állomásozó banderális seregekhez kellett csatlakozniuk, és talán az 1513. és 1515. évi támadásokhoz hasonlóan kísérletet kellett tenniük a boszniai várak visszafoglalására és/vagy Nándorfehérvár előterének megerősítésére, azaz az 1512 előtti helyzet visszaállítására. A sereg főparancsnoka magától értetődően Szapolyai János erdélyi vajda volt, aki im-

262 Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 188–189.

263 1514. szept. 2.: Borsa G.: Korabeli tudósítások 343.

264 Kluch J.: Adalék 276. Vö. Barta G.–Fekete Nagy A.: Parasztháború 218. – És itt érdekes volna megvizsgálni a „Bécsi névtelen” és a nürnbergi források kapcsolatát. A szeptember 2-i bécsi levél írója úgy fogalmazott, hogy „néhány napja” kapott egy, az eseményekről beszámoló levelet, és úgy vélte, hogy azok egy héttel a hozzá érkezett levél kelte előtt történhettek. A híradásokat feldolgozó kortárs nürnbergi kereskedő, Christoph Scheurl ennek alapján a csatát éppen Lőrinc-nap, azaz augusztus 10. körülre (*umb Laurenti*) helyezte (Borsa G.: Korabeli tudósítások 336.).

máron hosszú ideje viselte az ország főkapitánya címet, és felelt a déli határvonal védelméért. A vajda 1514. májusi bulgáriai betörése bizonyára rövid időre tervezett elterelő hadművelet volt, amelyet egy nagyobb, a keresztiesekkel kiegészült sereggel végrehajtott támadás követett volna. Ezt hiúsította meg a kereszties mozgalom felkeléssé történő átalakulása.

Bulgáriából hazatérőben Szapolyai János a vele lévő expedíciós haderő egy részét Temesvár és a határvárak megerősítésére küldhette, majd gyors iramban Déva alá vonult, hogy megelőzze a Maros mentén előrenyomuló Dózsát (június 3–9.). Mikor megbizonyosodott arról, hogy a paraszthezér nem Erdélybe szándékozik betörni, hanem Temesvár ostromára készül, a vajda csapatai másik részével elzárta Dévánál a Maros völgyét, majd személyesen felügyelte az erdélyi rendek katonaságának június 18-ra elrendelt nagyenyedi gyülekezését. Csapatai elhelyezkedéséből, valamint a parasztok fosztogatásáról beszámoló későbbi források tartalmi vizsgálatából adódóan arra jutottam, hogy Dél-Erdélyt a szakirodalom eddigi állításával szemben bizonyosan elkerülte a parasztháború foragata. Június végén az erdélyi csapatok megindultak Déva felé, ahol csatlakoztak a bulgáriai expedíció katonaságához. Innen indultak el július elején Temesvár felé, Szapolyai vajda ugyanakkor csak jóval később, július 10-én követte őket, és csak a temesvári csata (július 15.) előtt csatlakozott hozzájuk.

Az egész erdélyi haderőt azonban nem lehetett kivonni a tartományból, mivel aggasztó hírek érkeztek nemcsak a Mezőségben gyülekező keresztiesekről, hanem Bihar megye felől is. Itt a keresztiesek toborzását irányító Lőrinc pap, a budai Szent Zsigmond-egyház kanonokja a nagylaki csatát követő fordulat után kifosztotta Váradot (valamikor június második hetében), majd minden bizonnyal Dózsa utasítására vagy kérésére elindult Erdély felé, hogy betörésével megossza Szapolyai seregeit. A bihari és szilágysági nemesi seregek vélhetően a Királyhágó közelében foglaltak állást, ezért Lőrinc pap kerülővel, a Szilágyságon keresztül támadta meg a tartományt. Egyik forrásunk szerint július 13-án táborozott le Kolozsvár mellett. A tőle önálló erdélyi kereszties szervezkedés (amelyről szinte semmit sem tudunk) aligha jelentett komoly fenyegetést, Lőrinc pap állítólag 4500 fős serege azonban igen: mindenképpen e júliusi napokra tehető Dés, Kolozsvár és Torda kényszerű együttműködése a felkelőkkel. A tartományban maradt erdélyi seregek végül valamikor július 18–26. között véres csatában legyőzték a Kolozsvár melletti Szamosfalvánál Lőrinc pap seregét. A vezér kelet felé menekült, és a kolozsvári polgárok segítségével Moldva határainál fogták el, majd – talán már Szapolyai jelenlétében – Dózsához hasonló módon végezték ki Kolozsváron (augusztus 10.). A temesvári csata után Szapolyai Tomori Pált küldte Váradra, hogy Lőrinc pap hátramaradt, jóval kisebb létszámú csapataitól megtisztítsa a régiót. Tomori július 26. körül Bihar mezőváros mellett aratott győzelmet, amelyet a kortárs források a parasztháború utolsó csatájának tekintettek. Jóllehet a későbbi magyar történeti hagyomány szerint Lőrinc papot a bihari csata után a Szilágyságban, Zilahon fogták el, sokkal valószínűbbnek találtam, hogy a vezér nem, csupán csapatai vettek részt a bihari ütközetben.

Az olvasónak bizonyára feltűnt, hogy nem bocsátkoztam becslésekbe Szapolyai vajda győztes seregének, illetve seregeinek létszámával kapcsolatban: a rendelkezésre álló források ugyanis ezt egyáltalán nem teszik lehetővé. Mégis nem kizárt, hogy a júliusi állapotra vonatkozik egy bizonyos Peter Schroll szeptember 2-án Bécsbe küldött kémjelentése, amelynek egyik közlése szerint az erdélyi vajdának „Magyarország alsó részein” 8-10 ezer katonája lehet.²⁶⁵ A mondat megfogalmazása is jól mutatja, hogy Szapolyai nemcsak az erdélyi haderőt használta fel a felkelés leverésére, hanem országos főkapitányként más csapatokat is. Ha elfogadjuk Schroll becslését, abból igen haloványan az alábbiakra következtethetünk: mivel a szamosfalvi csata véres lefolyását bizonyára annak lehet tulajdonítani, hogy Lőrinc pap nyilván kisebb harcértékű, állítólag 4500 fős parasztserege számbeli fölényben volt, úgy vélem, hogy a vajda Erdélyben hagyott serege a szilágysági csapatokkal együtt sem lehetett több 2500–3000 főnél. Ebből viszont az következne, hogy Szapolyai Temesvárra érkező serege sem lehetett nagyobb 5500–7000 főnél. Úgy tűnik, hogy egy ekkora hivatásos sereg felvonulása komolyabb csata nélkül is elegendő volt Dózsa jóval nagyobb létszámú seregének a megrettentésére és felszámolására.

Szapolyai 1514. évi sikere messzemenően túlmutat a Dózsa-féle felkelésen. Az „ország megmentője” (*liberator regni*), miként a vajdát a hálás nemesség az őszi országgyűlésen nevezte, olyan politikai tőkére tett szert a parasztháború felszámolásával, amely a következő években megannyiszor éreztette hatását. Ráadásul végérvényesen megteremtette a sikeres hadvezér már addig is bontakozó nimbuszát, amelyet még a következő évi zsarnói kudarc sem tudott maga alá temetni. Közvetve így az 1514. évi események hozzájárultak a származásával és vagyonával a magyar arisztokráciából amúgy is kiemelkedő Szapolyai 1526. évi királlyá választásához.

SUMMARY

TIBOR NEUMANN: BULGARIA – TRANSYLVANIA – TEMESVÁR.
JÁNOS SZAPOLYAI AND THE PEASANTS' WAR

The essay argues that the antecedents of the Crusade of 1514 should be researched not in connection with the journey of Cardinal Bakóc to Rome, but rather with the state of war between the Hungarian Kingdom and the Ottoman Empire evolving after Selim became the Sultan, and also with the fall of the castles in Bosnia in 1512 and with the growing indebtedness of the Royal Court. Deploying volunteer crusaders seemed a hopeful possibility for the Royal Court, which had more and more financial difficulties of maintaining armies stationing at the borders. The author states that the crusaders should have attached to the border fortress soldiers and to the armies of the prelates and magnates having stationed at the borders for

265 1514. szept. 2.: DF 258454. (A jelentés részleges kiadása: Magyar–zsidó oklevéltár VIII. Szerk. Scheiber Sándor. Bp., 1965. 120–121.)

long, and they should have tried to restore the situation before 1512. The chief commander of the army was János Szapolyai, Voivod of Transylvania, who had been the Chief Captain of the country for long. His break-in to Bulgaria in May of 1514 may have been a diversionary operation planned for a short period, which was to be followed by a greater attack of the army completed with the crusaders. This was hindered by the change of the crusade to a revolt.

The conclusions of the essay based on the research of new sources and the re-examination of the already known sources are significantly different from the results of the previous researches regarding the events of the Peasants' War in Transylvania, Bihar and Szilágyság. It is probable that coming back from Bulgaria, János Szapolyai sent a part of his army to help the defense of Temesvár and the border fortresses, and then marched rapidly to Déva so as to forego Dózsa and his army moving along the river Maros (3–9th of May). When he made sure that Dózsa did not want to go to Transylvania but was preparing for the siege of Temesvár, he closed the valley of Maros with the other part of his army, and inspected personally the gathering of the Transylvanian armies at Nagyenyed (18th of June). The essay argues that in spite of the statements of the previous relevant literature, South-Transylvania escaped the turbulence of the war.

The whole of the Transylvanian army could not have been withdrawn from the province as troublesome news came not only from Transylvania about the gathering crusaders but also from Bihar county. In Bihar, Lőrinc priest (prebend of the Saint Sigismund church in Buda), who directed the recruitment of the crusaders, raided Várad after the battle at Nagylak, then probably following Dózsa's command turned towards Transylvania with the aim of dividing Szapolyai's troops with his break-ins.

The armies of the nobles of Szilágyság and Bihar probably took their standing near Királyhágó, so prebend Lőrinc attacked the province making a detour, through Szilágyság. According to one of the sources, they had their camp near Kolozsvár. The Transylvanian crusader gathering, which is hardly anything known about, could not mean a real danger; however, the army of 4500 crusaders led by prebend Lőrinc did: the forced cooperation of Dés, Kolozsvár and Torda with the rebels can be dated these days. The Transylvanian troops remained in the province finally defeated the army led by prebend Lőrinc in a heavy battle sometime between 18th and 26th of July at Szamosfalva near Kolozsvár. The commander did not escape to Várad but to the east, and was captured with the help of the people of Kolozsvár at the border of Moldva, then was executed like Dózsa in the presence of Szapolyai in Kolozsvár (10th of August). After the battle at Temesvár (15th of July) Szapolyai sent Pál Tomori, castellan of Fogaras, to clean the region from the small remained parts of the army of prebend Lőrinc. Tomori won a battle at Bihar, which was regarded the last battle of the peasants' war. Although according to the Hungarian historical tradition, prebend Lőrinc was captured after the battle of Bihar, in Zilah in Szilágyság, the author assumes that the commander did not take part in that battle, only his troops did.

